

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПРОФІЛАКТИКИ ЗРОСТАННЯ
ЗОВНІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Виконала: магістрант 2-го курсу, групи 8.2319-ср-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
К.В. Кордій

Керівник: доцент кафедри соціальної філософії та
управління,
доцент, к.психол.н. Бойко Г.В.

Рецензент: професор кафедри соціальної філософії
та управління,
доцент, д.і.н. Приймак О.М.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління

Кафедра соціальної філософії та управління

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної філософії та
управління

Т.І.Бутченко

« ____ » _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Кордій Катерині Володимирівні

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Соціальна робота з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні

керівник роботи Бойко Ганна Валентинівна, к.психол.н., доцент,

(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «25» травня 2020 року № 606-с

2. Строк подання студентом роботи 3 грудня 2020 року

3. Вихідні дані до роботи Слюсаревський М. М., Блинова О. Є. Психологія міграції : навчальний посібник. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.; Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка* : навч. посібник / за заг. ред. О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2013. С. 85-101. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. / за заг. ред. З. П. Кияниці, Ж. В. Петрочко. Київ : Обнова Компані, 2017. 256 с.;

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Дослідити історію дослідження соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні. 2. Визначити основні поняття: «соціальна робота», «міграція», «профілактика», «зовнішня міграція». 3. Визначити методи дослідження соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні. 4. Дослідити динаміку та структуру зовнішньої міграції в Україні. 5. Проаналізувати причини та соціальні наслідки зовнішньої міграції в Україні. 6. Проаналізувати діяльність установ та організацій соціальної сфери з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні. 7. Проаналізувати світовий досвід соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції. 8. Сформулювати напрями та шляхи вдосконалення соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

3 таблиці, 7 рисунків

---

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Бойко Г.В., доцент кафедри соціальної філософії та управління	25.05.2020	25.05.2020
Розділ 2	Бойко Г.В., доцент кафедри соціальної філософії та управління	26.06.2020	26.06.2020
Розділ 3	Бойко Г.В., доцент кафедри соціальної філософії та управління	03.10.2020	03.10.2020

7. Дата видачі завдання 25 травня 2020 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Березень – квітень 2020	<i>виконано</i>
2.	Бібліографічний пошук	Травень 2020	<i>виконано</i>
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2020	<i>виконано</i>
4.	I розділ	Червень 2020	<i>виконано</i>
5.	II розділ	Липень – серпень 2020	<i>виконано</i>
6.	III розділ	Жовтень – листопад 2020	<i>виконано</i>
7.	Систематизація висновків	Листопад 2020	<i>виконано</i>
8.	Нормоконтроль	Листопад – грудень 2020	<i>виконано</i>

Студент _____ К.В. Кордій

Керівник роботи _____ Г.В. Бойко

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.С.Цапліна

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 85 сторінок, 77 позицій у списку літератури, 4 додатки.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА, ПРОФІЛАКТИКА, МІГРАЦІЯ, ЗОВНІШНЯ МІГРАЦІЯ

Мета дослідження: дослідити напрямки соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні.

Об'єкт дослідження: зовнішня міграція населення України.

Предмет дослідження: соціальна робота з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, аналіз статистичних даних.

Новизна дослідження: проаналізовано та запропоновано підходи соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні.

Гіпотеза: в плануванні профілактичної соціальної роботи слід орієнтуватися на підвищення загального рівня життя та соціального статусу наших громадян та застосовувати такі напрямки роботи: інформаційна робота й надання допомоги у працевлаштуванні через організацію програм, тренінгів; просвітницька робота щодо реальних проблем трудових мігрантів, підтримка та супровід сімей трудових мігрантів, що залишаються в Україні та самих мігрантів за кордоном (роз'яснення ризиків нелегальної трудової міграції, виробленні механізму збереження профспілкового захисту тих працівників, які їдуть працювати за кордон).

Висновки: 1. Основними напрямками вдосконалення соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні мають бути: розширення поінформованості про небезпеку нелегальної еміграції, стимулювання організацій до прийому молоді на роботу, своєчасне виявлення та підтримка вразливих сімей.

2. Головним напрямом діяльності соціальних служб щодо питань міграції є вчасна профілактика та зведення до мінімуму її негативних тенденцій і наслідків.

SUMMARY

Qualification work consists of 85 pages, 77 literature sources, 4 annexes.

SOCIAL WORK, PREVENTION, MIGRATION, EXTERNAL MIGRATION

Research purpose is to study the areas of social work on preventing the growth of external migration in Ukraine.

Research object is external migration of the population of Ukraine.

Research subject is social work on preventing the growth of external migration in Ukraine.

Research methods are analysis, synthesis, induction, deduction, abstraction, statistical data analysis.

Research novelty is that approaches of social work on preventing the growth of external migration in Ukraine are analyzed and suggested.

Research hypothesis is that preventive social work should focus on improving the general standard of living and social status of our citizens and apply the following work directions: information work and employment assistance through organization of programs and trainings; educational work concerning real problems of labor migrants, support and accompaniment of migrant workers' families staying in Ukraine and migrants abroad (risks explanation of illegal labor migration, development of a mechanism to preserve trade union protection of workers who work abroad).

Conclusions: 1. The main directions of improving social work on preventing the growth of external migration in Ukraine should be: raising awareness of illegal emigration dangers, encouraging organizations to hire youth, timely identification and support of vulnerable families.

2. The main activity of social services on migration issues is timely prevention and minimization of its negative trends and consequences.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ ЗРОСТАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	10
1.1. Історія дослідження соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні.....	10
1.2. Визначення основних понять: «соціальна робота», «профілактика», «міграція», «зовнішня міграція».....	16
1.3. Методи дослідження соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні.....	27
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ.....	34
2.1. Динаміка та структура зовнішньої міграції в Україні.....	34
2.2. Причини та соціальні наслідки зовнішньої міграції в Україні.....	42
2.3. Аналіз діяльності установ та організацій соціальної сфери з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні.....	48
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ ЗРОСТАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	57
3.1. Аналіз світового досвіду соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні.....	57
3.2. Напрями вдосконалення соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні.....	63
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	74
ДОДАТКИ.....	82

ВСТУП

Актуальність дослідження. Актуальність проблеми соціальної роботи з профілактики зростання міграції в Україні пояснюється збільшенням кількості громадян, що виїжджають за кордон по різних причинах. Кожного року тисячі громадян емігрують до інших країн через головну причину – безробіття. За дослідженнями Міжнародної організації з міграції, кожен другий молодий українець віком від 20 до 35 років виявляє бажання емігрувати з України. Найбільшу кількість мігрантів з України становлять особи з повною середньою та середньою спеціальною освітою (48%), тобто випускники середніх загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв, училищ, технікумів та коледжів, люди з базовою вищою освітою (24%) – випускники вищих навчальних закладів з освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр», а також особи з повною вищою освітою (20%). Також, однією з важливих проблем для країн еміграції є безповоротні втрати кваліфікованої робочої сили. Разом з тим, якщо міграційні процеси мають великі обсяги та носять не керований характер, що призводить до порушення встановлених міграційних норм та правил, рівень підтримки безпеки держави різко знижується. На сьогоднішній день – це одна з актуальних проблем України, що потребує негайного вирішення.

Проблемна ситуація полягає в тому, що міграція як явище, що охопило всю Україну, негативно вплинуло на інститут української родини. Серйозну проблему становлять соціально-психологічні наслідки руйнування сімей мігрантів, виховання дітей, які залишаються на тривалий час без батьків; адаптації робітників, які повертаються після роботи за кордоном, до місцевих умов праці та життя недостатній соціальний захист трудових мігрантів та ін.

Сьогодні вимагає зміни підходів до надання послуг безробітним, шукачам роботи і роботодавцям, розвитку активної політики зайнятості, а інакше: кожен безробітний є потенційним емігрантом.

Серйозну проблему становлять соціально-психологічні наслідки руйнування сімей мігрантів, виховання дітей, які залишаються на тривалий час без батьків; адаптації робітників, які повертаються після роботи за кордоном,

до місцевих умов праці та життя недостатній соціальний захист трудових мігрантів та ін. Тож, складною сімейною проблемою, яка переростає в соціальну, є виховання дітей мігрантів, що залишились в Україні, особливо у випадках довготривалої відсутності обох батьків.

Наукові пошуки дослідників цієї проблеми вказують на міждисциплінарний характер дослідження проблем міграції як складного соціального феномена, що вивчається багатьма науками: історія, економічна та політична науки, статистика, право, соціальна філософія, психологія та соціологія.

Теоретичні розробки проблем міграції знаходимо у родоначальника досліджень міграції Е. Равенштайна, а також у політологів С. Каслза, О. Малиновської та ін. Значний внесок у дослідження поняття «міграція», класифікацій та тенденцій трудової міграції українського населення, зробили такі вітчизняні науковці, як: О. Вишневська, О. Заклета, О. Малиновська, І. Маркова, А. Мокій, М. Романюк, Є. Савельєв, О. Позняк, В. Новик, А.

Серед соціологів вивченням проблем міграції займалися У. Томас, Ф. Знанецький, В. Зомбарт, представники Чиказької соціологічної школи: Р. Парк та Е. Берджес. Сучасними дослідниками міграції є: А. Іонцев – класифікація міграцій; І. Марков – особливості української трудової міграції в ЄС; І. Прибиткова – міграція як демографічний процес; О. Ровенчак – міжнародна міграція як соціокультурний процес; Т. Юдіна – теоретичні засади вивчення міграції в соціології та ін.

Розробка теоретичних основ дослідження соціального сирітства належить О. Коваленко, Т. Красножану, І. Осиповій, Н. Павлик, О. Терновець, Г. Шепелевій, В. Яремчуку та ін. Різноманітні критерії класифікації соціальних сиріт розроблені Л. Кривачук, І. Лопатченко, Причини виникнення соціального сирітства досліджують А. Галатир, Л. Кальченко, Г. Хархан та ін. Дослідження практичних проблем у сім'ях українських трудових мігрантів належать О. Іванковій-Стецюк.

Об'єктом дослідження є зовнішня міграція населення України.

Предмет дослідження – соціальна робота з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні.

Мета дослідження – дослідити напрямки соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні.

Для досягнення мети були поставлені такі дослідницькі завдання:

- дослідити історію дослідження соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні;
- визначити основні поняття: «соціальна робота», «міграція», «профілактика», «зовнішня міграція»;
- визначити методи дослідження соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні;
- дослідити динаміку та структуру зовнішньої міграції в Україні;
- проаналізувати причини та соціальні наслідки зовнішньої міграції в Україні;
- проаналізувати діяльність установ та організацій соціальної сфери з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні;
- проаналізувати світовий досвід соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції;
- сформулювати напрями та шляхи вдосконалення соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні.

Наукова новизна: проаналізовано та запропоновано підходи соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні.

Гіпотеза: в плануванні профілактичної соціальної роботи слід орієнтуватися на підвищення загального рівня життя та соціального статусу наших громадян та застосовувати такі напрямки роботи: інформаційна робота й надання допомоги у працевлаштуванні через організацію програм, тренінгів, майстеркласів в Україні; просвітницька робота щодо реальних проблем трудових мігрантів, підтримка та супровід сімей трудових мігрантів, що залишаються в Україні та самих мігрантів за кордоном (роз'яснення ризиків

нелегальної трудової міграції, виробленні механізму збереження профспілкового захисту тих працівників, які їдуть працювати за кордон).

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

1.1. Історія дослідження соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні

Міграційні процеси характеризуються доволі високою мобільністю, на їх інтенсивність та спрямованість впливають історичні зв'язки, структура населення, що сформувалася в результаті попередніх міграцій. Саме тому, варто розглянути історію дослідження соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні, історичні факти виникнення міграції населення, методів їх регулювання, для розуміння логіки сучасних переміщень.

Незважаючи на те, що є праці, в яких міграція аналізується в межах соціологічного знання, але власне саме поняття не дістало чіткого визначення і не було достатньо пропрацьовано у теоретико-методологічній площині. Крім того, у соціальній роботі ще досить малодосліджено саме профілактику зростання зовнішньої міграції в Україні.

Проблемами мігрантів та соціальною роботою з ними на науковому рівні займаються такі науковці: Хомра А., Лукашевич М., Левченко К., Ровенчак О., Малиновська О., Прибиткова І., Шульга М. та ін.

Особливість соціологічних досліджень міграції полягає в тому, що соціологія розглядає міграцію як соціальний процес та вивчає зміни, до яких вона призводить у суспільствах еміграції та імміграції на макро-, мезо- та мікрорівнях [46, с. 35].

Поняття міграції тісно поєднане з міграційними процесами, під якими розуміють сукупність подій, соціальних взаємодій, пов'язаних з територіальним переміщенням населення, тобто низку фактів прибуття, вибуття чи переселення. Такі процеси призводять до зміни становища соціальних суб'єктів (мігрантів) у певному соціально-територіальному просторі [6].

Міграція (лат. *migratio* – переселення) – процес зміни постійного місця проживання індивідів чи соціальних груп, їх переміщення в інший район чи іншу країну, а також переселення з села в місто або навпаки. [49, с. 179-180]

Соціологи виділяють три групи чинників, які спонукають людей до зміни місця проживання: виштовхування, притягування, доступність шляхів міграції. Чинники виштовхування пов'язані з незадовільними умовами існування індивідів у рідних місцях – соціальні потрясіння (міжнаціональні конфлікти, війни, диктатури), економічні кризи, стихійні лиха тощо.

Факторами притягування є сукупність привабливих умов для проживання в інших місцях, наприклад вища оплата праці, вища політична стабільність, кращі умови для соціального піднесення. Доступність шляхів міграції характеризується наявністю чи відсутністю бар'єрів для реалізації потенційними мігрантами своїх намірів щодо змін місця проживання. Часто дія цих чинників нейтралізує дію сил виштовхування та притягання [59].

І. Танчин розглядає міграцію як соціальне явище і дає визначення: міграція - це процес зміни постійного місця проживання індивідів чи соціальних груп: переміщення в інший регіон країни або в іншу країну [62, с. 223].

Вперше соціологічний підхід до вивчення міграційних процесів був сформований у роботах У. Томаса, Ф. Знанецького, які в роботі «Польський селянин в Європі та Америці» виявили залежність поведінки емігрантів в новому соціальному середовищі від національних традиційних норм і цінностей.

На основі реальної динаміки мотивацій конкретних людей та шляхом використання якісних методів дослідження У. Томас і Ф. Знанецький охарактеризували механізми адаптації мігрантів до соціального середовища, а також представити варіанти можливих шляхів пристосування [19, с. 91].

На відміну від соціологічного підходу У. Томаса і Ф. Знанецького, позитивістський підхід розглядає міграційну поведінку як результат індивідуального вибору, який залежить від цілого ряду факторів –

географічних, економічних, екологічних. Найважливішим мотивом при цьому вважається зацікавленість індивіда в поліпшенні свого положення, і, насамперед, у підвищенні доходу [19].

Більшість вітчизняних дослідників міграції (Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Позняк, І. Прибиткова, У. Садова та інші) у своїх дослідженнях зосереджуються на аналізі проблем трудової міграції.

Сьогодні все більше дослідників наголошують на необхідності транснаціональних досліджень та використання міждисциплінарного підходу до міграційного процесу. Так, деякі вчені наголошують, що соціологія вимушеної міграції (соціальний процес, в якому важливу роль відіграють економічні фактори, людські агентства і соціальні мережі) повинна бути транснаціональним і міждисциплінарним заходом [35].

В історії дослідження міграції українського населення виділяють декілька періодів, що мають свої особливості (див. Додаток А, табл. 1).

Для першого періоду (1991–1993 рр.) характерною є міграція переважно за рахунок репатріації вихідців з України з російської Півночі, Західного та Східного Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану, які виїхали за радянських часів; повернення на Батьківщину депортованих кримських татар.

Під час другого періоду (1994–2004 рр.) відбувся Перший всеукраїнський перепис населення 2001 р., який засвідчив, що реальні міграційні втрати України в 1990-ті роки були в 1,7 раза більшими, ніж це було зафіксовано статистично. (Ліквідація жорсткого порядку реєстрації за місцем проживання (прописки), забезпечення права на свободу пересування спричинили, крім іншого, значний недооблік переїздів, статистика яких базується на даних щодо реєстрації/зняття з реєстрації за місцем проживання) [30].

Третій період (2004-2009 рр.). Згідно з даними соціологічного моніторингу, який щорічно проводиться Інститутом соціології Національної академії наук України, в 2008 р. було зафіксовано найнижчий рівень поширення еміграційних намірів українців: бажання виїхати за кордон декларували лише 15% тих, хто хотів би змінити місце проживання, проти

майже 25% у 1990-ті роки [69]. Це було результатом певного пожвавлення економіки, що впродовж нульових років ХХІ ст. розвивалася доволі динамічно.

Четвертий період (із 2009-2010 рр. до 2016-2017 рр.). На початку періоду українські мігранти, в пошуках роботи, рухалися на схід, через відсутність мовних бар'єрів [22, с.345].

На основі історичних даних, можемо констатувати, що саме трудова міграція за кордон перетворилася на наймасовіший і найбільш соціально значущий міграційний потік. Українці виїжджали на роботу до Росії, Польщі, Чехії.

Чисельний потік було спрямовано до країн Південної Європи, де на той час відчувалася значна потреба в робочих руках з-за кордону. Набув поширення виїзд за короткотерміновими туристичними візами та працевлаштування без належного оформлення необхідних дозволів, тобто нелегально, що обумовило вкрай ризиковану ситуацію для багатьох трудових мігрантів, а саме примусова експлуатація, торгівля людьми [34].

Питання протидії торгівлі людьми вивчали Левченко К., Романюк М., Смутчак З., Турок В. та ін. Так, за даними Романюка М. та Смутчак З., основною країною призначення для торгівлі людьми з України залишається Росія, друге місце посідають країни-члени Європейського Союзу (Польща, Італія, Німеччина, Греція, Фінляндія тощо), при цьому дедалі поширенішими стають такі форми торгівлі людьми, які не пов'язані з сексуальною експлуатацією, насамперед трудова експлуатація.

Нелегальні трудові мігранти належать до найбільш дискримінованої та незахищеної категорії іноземців. Жертвами такого виду злочинів найчастіше стають чоловіки працездатного віку або особи з інвалідністю, без постійного місця проживання та інші малозабезпечені категорії громадян [48].

У зв'язку з цим нелегальні міграційні процеси та соціальна робота з нелегальними мігрантами, враховуючи її підвищену складність, потребують детального законодавчого врегулювання.

Профілактика експлуатації трудових мігрантів може мати державний і суспільний виміри, використовувати широкий спектр методів і форм роботи. Профілактика небезпечної трудової міграції, насамперед нелегальної міграції, має залучати якнайширше коло партнерів, зокрема, міжнародні соціальні організації [48].

Держава через політику бере на себе найважливіші функції із забезпечення прав людини в соціальній галузі. Сутність цієї політики така: запобігання подальшому погіршенню життя народу; ефективна зайнятість і обмеження надмірного зростання безробіття; створення необхідних передумов для поступового поліпшення матеріального становища, умов життя різних верств і груп людей; виявлення та соціальний супровід сімей, які потрапили в складні життєві обставини. Вирішення цих важливих аспектів є першочерговими для профілактики зростання міграції в Україні.

Проблемами регулювання зовнішньої трудової міграції в Україні займаються:

- Кабінет Міністрів України;
- центральні органи виконавчої влади;
- місцеві державні адміністрації;
- органи місцевого самоврядування [43].

Законодавчу базу щодо вирішення в Україні головних проблем дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що можуть виникати через зовнішню міграцію батьків та опікунів, складають положення Конституції України, Кодексу про шлюб і сім'ю України, Житлового, Цивільного, Кримінального, Адміністративного кодексів України, а також норми Законів України «Про освіту», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та «Про охорону дитинства».

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) визначає соціальний захист як сукупність публічних і приватних стратегій чи програм, спрямованих на зниження і ліквідацію економічної та соціальної вразливості трудових мігрантів до бідності [58].

Це пояснює значення чотирьох компонентів соціального захисту трудових мігрантів:

- соціальні трансферти;
- програми щодо забезпечення соціально-економічного доступу до послуг;
- соціальна підтримка та медичне обслуговування;
- законодавство і політика забезпечення рівності і недискримінації дітей і малозабезпечених сімей трудових мігрантів.

Права та соціальні гарантії трудових мігрантів і членів їхніх сімей закріплені в розділі III Закону України «Про зовнішню трудову міграцію»:

- права трудових мігрантів на належні умови праці та соціальний захист;
- право трудових мігрантів і членів їхніх сімей на освіту та підтвердження результатів неформального професійного навчання;
- державні гарантії щодо консульського сприяння трудовим мігрантам;
- діяльність в Україні утворених за кордоном громадських об'єднань трудових мігрантів;
- сприяння задоволенню національно-культурних, освітніх, духовних і мовних потреб трудових мігрантів;
- забезпечення права трудових мігрантів і членів їхніх сімей на інформацію;
- реінтеграція в суспільство трудових мігрантів;
- право трудових мігрантів на відшкодування шкоди, заподіяної під час трудової діяльності в державі перебування [43].

Отже, великі міграційні потоки ведуть до перенаселеності деяких країн, що може викликати певні соціальні ускладнення (зниження рівня життя, збільшення безробіття, криміналізацію, зростання конфліктності, загрози епідемії, соціальне сирітство, переривання навчання значної кількості дітей та ін).

Незважаючи на публікації, що висвітлюють проблему міграції, причини та наслідки, які з'явилися в останні роки, в Україні поки що немає цілісної уяви про соціальну роботу з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні.

1.2. Визначення основних понять: «соціальна робота», «міграція», «профілактика», «зовнішня міграція»

Для реалізації мети дослідження соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні, перш за все, потрібно дати визначення та розкрити сутність основних понять в даній роботі. Одним з таких понять є соціальна робота.

Сьогодні соціальна робота є суспільним явищем, активним, невід'ємним елементом соціально-орієнтованого суспільства, що прагне до формування громадянського суспільства, сферою гуманітарної діяльності людини, а також визнаної і пошанованої в усьому світі професії, заснованої на гуманному ставленні людини до людини.

Поняття «соціальна робота» увійшло в соціально-гуманітарну літературу наприкінці XIX століття. Це була відповідь на соціальну потребу суспільства у смислового відображенні практичної діяльності людей, які надавали допомогу бідним. Започаткування в 90-х роках XIX ст. у Великобританії лекційної роботи з роз'яснення та поширення знань щодо проведення благодійної діяльності та відкриття в 1899 р. першого Інституту підготовки соціальних працівників в Амстердамі зумовили появу відповідних навчальних курсів з соціальної роботи [27]. Тим самим було покладено початок розвитку соціальної роботи як навчальної дисципліни.

Під «соціальною роботою» надалі будемо розуміти професійну діяльність соціальних інституцій, державних і недержавних організацій, груп і окремих індивідів з надання допомоги у здійсненні успішної соціалізації особам чи групам людей у випадках, коли за відсутності належних умов у суспільстві або

особистих вад їх соціалізація утруднюється, призупиняється або набуває зворотного напрямку (десоціалізація) [75].

Соціальна робота в Україні, як самостійний вид діяльності, почала вживатися в середині 90-х років ХХ ст. Це було спричинено масштабними змінами в суспільстві, передусім соціально-економічною кризою, а відповідно - появою вразливих груп населення, які потребували професійної допомоги, підтримки, і не лише матеріальної [9].

Адже соціально-економічна криза супроводжувалась ідейною: руйнувалися звичні для багатьох людей ідеологічні, етичні принципи, вони опинилися наодинці з багатьма невідомими їм проблемами, що вселяло почуття невизначеності й нестабільності. Актуальні суспільні потреби обумовили відчутний інтерес до теорії і практики соціальної роботи, який постійно зростає.

Об'єкт і суб'єкт соціальної роботи є основними структурними елементами соціальної роботи. Під об'єктом розуміють всіх тих, хто потребує допомоги, незалежно від її характеру та специфіки. Всі, хто надає таку допомогу, належать до суб'єктів соціальної роботи [57]. Отже, соціальна робота виступає як своєрідна взаємодія між об'єктом і суб'єктом, результатом якої є допомога людям у вирішенні їх життєвих проблем.

Основним суб'єктом соціальної роботи, центральною дієвою особою будь-якої системи соціальної роботи є соціальний працівник. Саме він, перебуваючи в безпосередньому контакті і взаємодії з клієнтами, надає їм безпосередню допомогу, підтримує їх зусилля щодо виходу (покращення) зі скрутної життєвої ситуації [27].

Зрозуміло, що роль соціального працівника як суб'єкта соціальної роботи важко переоцінити. Водночас, нерідко для зміни ситуації на краще недостатньо зусиль лише окремих осіб, а інколи навіть і груп. Частіш за все для цього потрібні зусилля організацій і навіть соціальних інституцій різного рівня. Керівну і координуючу роль при цьому відіграє держава, об'єднуючи систему державних установ, організацій та інституцій соціальної роботи [57].

Що ж до змісту соціальної роботи, то в працях відомих вітчизняних та зарубіжних вчених існує низка визначень і підходів до її тлумачення. Зокрема, це дослідження, здійснені І.Д. Зверєвою, Л.Г. Коваль, А.Й. Капською, О.І. Холостовою, М.В. Фірсовим, Т.В. Семігіною, В.І. Курбатовим та ін.

Так, англійські вчені розуміють соціальну роботу як організацію особистої служби допомоги людям, а американські вчені дають їй наступне визначення: «Соціальна робота – це професія працівників, що займаються стосунками між людьми і їх оточенням, котрі впливають на здатність людей виконувати життєві функції, реалізовувати прагнення і цінності, знімати дискомфорт і стреси» [4].

Переважає більшість дослідників схиляються до визначення поняття соціальної роботи, запропонованого Національною асоціацією соціальних працівників США: соціальна робота – це професійна діяльність із надання допомоги індивідам, групам і спільнотам, посилення чи відновлення їх здатності до соціального функціонування та створення сприятливих соціальних умов для досягнення цих цілей [56].

Наголосимо на тому, що в наведеному визначенні допомога охоплює вплив на здатність людини до соціального функціонування з метою її відновлення чи посилення. Отже, йдеться про активізацію людиною власних зусиль у скрутних життєвих ситуаціях.

Деякі дослідники вважають, що розвиток власних ресурсів, самопомога, притаманних індивіду, групі та спільноті, значною мірою визначають сутність соціальної роботи.

Дослідник М. Фірсов розширює розуміння суті соціальної роботи, включаючи в неї як допомогу, так і взаємодопомогу в системі соціокультурних і психосоціальних взаємодій та взаємовідносин різних суб'єктів [27].

Як бачимо, орієнтація допомоги на здійснення, посилення та відродження соціальних функцій індивіда чи групи є сутнісною характеристикою соціальної роботи в більшості її визначень у літературі: в такому значенні соціальна робота перебирає на себе функцію допомоги у здійсненні процесу соціалізації,

який саме й націлений на підготовку людини до реалізації нею соціальних функцій в широкому діапазоні різноманітних сфер соціального життя.

Також, у нашій роботі потрібно зазначити поняття «профілактика». У соціології, профілактика переважно розглядається як сукупність (система) заходів, спрямованих на охорону здоров'я, покращення фізичного розвитку населення, забезпечення довголіття, а також як попередження виникнення асоціальних факторів, явищ та процесів.

Наприклад, в юридичній сфері під профілактикою розуміють комплекс заходів, спрямованих на виявлення, обмеження або усунення факторів виникнення протиправних явищ в цілому, та окремих їх видів зокрема [15].

Дослідники у сфері соціальної педагогіки та соціальної роботи визначають профілактику як сукупність або ж систему заходів, розроблених з метою попередження виникнення та розвитку будь-яких відхилень у розвитку, навчанні, вихованні особистості, а також загалом як комплекс превентивних заходів, які проводяться шляхом організації загальнодоступної медико-психологічної і соціально-педагогічної підтримки [5]. Поняття соціальна профілактика є провідною специфічною категорією соціальної педагогіки та соціальної роботи.

За О.В. Безпалько соціальна профілактика – це напрям соціальнопедагогічної діяльності, що передбачає комплекс соціальних, економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі [5].

Соціальна профілактика негативних явищ може здійснюватись на рівні всього суспільства, окремого регіону, макросередовища (макрорівень), окремої соціальної групи, установи, організації, мікросередовища (мікрорівень), окремого індивіда (індивідуальний рівень).

Профілактична робота на макрорівні реалізовується у вигляді комплексних профілактичних програм, кампаній у засобах масової інформації, масових заходів, координованої діяльності мережі установ та організацій.

На мікрорівні профілактика здійснюється у вигляді спеціальних програм, заходів і окремих дій в межах установ, організацій та за місцем проживання. Індивідуальний рівень профілактики – робота, що проводиться спеціалістами та волонтерами з окремими особами [2, с. 14].

Метою соціальної профілактики є не лише та не стільки попередження розвитку негативних явищ, а створення умов для повноцінного функціонування суспільства та життєдіяльності окремих осіб.

У широкому розумінні соціальна профілактика ставить за мету підвищення якості життя людей, збереження та зміцнення їх здоров'я, яке Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) розглядається як гармонійне поєднання фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад [5].

Об'єктами (цільовими групами) соціальної профілактики є як все суспільство в цілому, так можуть бути і окремі особи, соціальні групи, верстви населення, які страждають або можуть постраждати від проблем чи негативних явищ, ті, що своїми діями, поведінкою, способом життя сприяють розвиткові проблем, а також особи, соціальні групи та організації, від дій яких залежить попередження розвитку та усунення причин негативних явищ та їх наслідків [72].

Суб'єктами профілактичної роботи виступають як спеціально створені організації та установи, спеціалісти, так і окремі особи, волонтери, що зацікавлені у попередженні та подоланні проблеми, і які мають необхідні для цього ресурсами (інтелектуальні, фінансові, методичні тощо).

Отже, профілактика будь-якої соціальної проблеми повинна бути спрямована як на соціальне середовище, в якому вона виникає, так і на особистість, котра від цієї проблеми страждає.

Відповідно до класифікації, підтриманої ВООЗ у 1990 році, профілактичні втручання поділяються на первинні, вторинні та третинні. Вид профілактичного втручання обирається відповідно до стадії розвитку проблеми або ж негативного явища [51].

У контексті соціальної профілактики під первинною профілактикою найчастіше розуміють комплекс заходів, спрямованих на запобігання негативного впливу біологічних, психологічних, соціально-педагогічних та інших факторів, що можуть слугувати причиною формування поведінки, яка відхиляється від норми.

Первинна профілактика має інформаційно-роз'яснювальний характер, передбачає підвищення обізнаності представників цільової групи з певних питань, формування у них цінності здоров'я та відповідних особистісних якостей, а також навичок, що допоможуть відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок [5].

Первинна профілактика найбільш масова та неспецифічна. Саме первинна профілактика (її своєчасність, повнота й постійність) є найважливішим видом превентивних заходів у галузі запобігання відхилень у поведінці людини.

Вторинна профілактика передбачає обмеження поширення певних негативних явищ, що вже мають місце у суспільстві чи соціальній групі, попередження загострення таких явищ та їх наслідків, запобігання поглибленню соціальної дезадаптації осіб, яким властива девіантна поведінка [5].

Третинна профілактика направлена на попередження повторень негативних явищ у суспільстві та девіантної поведінки осіб, яким була властива така поведінка раніше, а також на відновлення особистісного і соціального статусу людини [5].

Наступне поняття, якому потрібно дати визначення це – «міграція». Більшість вчених, таких як Ю. Римаренко, Н. Тиндик, В. Шелюк, М. Окольські, дотримуються думки про те, що суть міграції полягає в переміщенні людей між населеними пунктами, регіонами, країнами, спричинене економічними, політичними, етнічними та релігійними чинниками і пов'язане зі зміною місця проживання.

Ю. Римаренко вважає, що міграція – це «переміщення людей (мігрантів) через адміністративні кордони будь-яких територій, пов'язаних зі зміною місця проживання назавжди або на деякий час» [45].

За влучним визначенням В. Шелюка «міграція відображає демографічні та соціально-економічні процеси, об'єднує всі види переміщень, які здійснюються людьми між країнами, регіонами однієї країни, різного виду поселеннями та інші види переміщень [74].

На думку М. Окольскі, основоположним у характеристиці терміну «міграція» є мотив остаточного переселення особи [37].

Н. Тиндик трактує поняття «міграція», як будь-яке просторове переміщення [64].

У визначенні поняття «міграція» фіксується необхідність зміни людиною місця проживання. С.К. Бондирєва визначає міграцію як полімотивоване суспільне явище, викликане прагненням до задоволення потреб; воно є можливим завдяки мобільності людини та реалізується як у фізичному, так і у віртуальному просторі. [7].

Головна специфіка міграції – намір індивіда змінити місце проживання, влаштуватися на новому місці. Ключовим для розуміння сутності міграції є поняття рідного дому як оселі, яка має відбиток індивідуальності свого мешканця.

Далі розглянемо, як дослідники класифікують міграцію та які її різновиди виокремлюють. Всі види міграцій класифікують за різними критеріями. Довідкова література найчастіше називає такі види міграції, як зовнішня і внутрішня; еміграція, імміграція та репатріація (див. рис. 1.1).

У типології російського вченого В.О. Іонцева міграції поділяються на організовані (що плануються) та неорганізовані (стихійні). Організована міграція від бувається за допомогою держави або певних суспільних структур.

Наприклад, сучасна трудова міграція населення України проходить частково організовано – через державні центри зайнятості населення, які надають послуги з консультування та виступають у ролі посередників у

працевлаштуванні за межами України, або за допомогою офіційно зареєстрованих агенцій із працевлаштування за кордоном, які мають ліцензії на цей вид діяльності. Сюди ж віднесімо міграції, що здійснюються в рамках договорів, укладених між українськими та зарубіжними підприємствами.

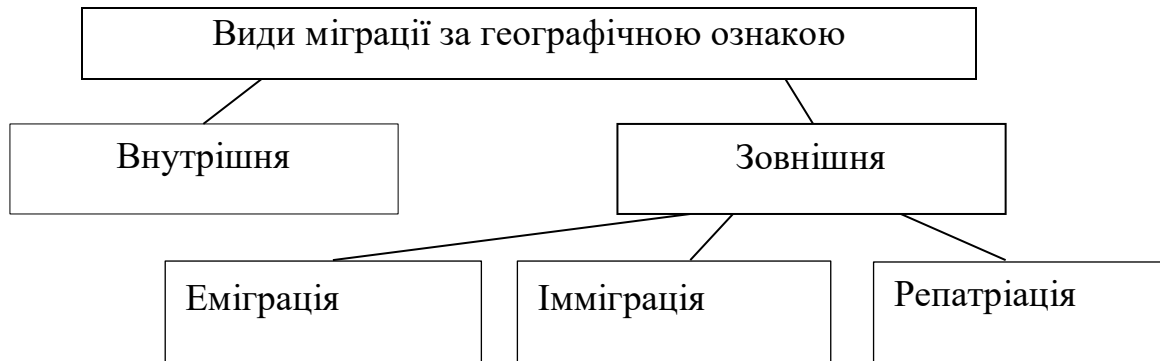

Рис. 1.1. Види міграції за географічною ознакою [55]

Також виділяють такі види, як організована та неорганізована; добровільна та примусова (або, як А. Дмитрієв її називає, міграція працівників і спеціалістів та міграція біженців); зворотна та незворотна, або у ширшому розумінні маятникова (до одного місяця); сезонна (від місяця до року), довготермінова (понад рік) та постійна (не передбачає повернення на батьківщину) [7; 55].

Внутрішня міграція – це переміщення працездатного населення між населеними пунктами та регіонами всередині окремої держави;

Зовнішня (міжнародна) міграція – переміщення людей між країнами.

Зовнішні міграції, в свою чергу, поділяються на еміграцію (виїзд працездатного населення з країни для постійного чи строкового перебування в іншій країні), імміграцію (приїзд робочої сили в країну з-за кордону по квоті чи по запрошенню) та рееміграцію (повернення колишніх, або дійсних громадян держави на свою батьківщину), репатріація (повернення людей на батьківщину, що були насильно вивезені) [71].

Масштабна зовнішня міграція здатна значно впливати на економіку, культуру, соціальну сферу цілих держав. У світовій історії зовнішні міграції зіграли вирішальне значення у формуванні населення деяких держав (США, Канади, Австралії та ін.).

Згідно з класифікацією міжнародної міграції ООН, визначається п'ять основних різновидів зовнішньої міграції:

- іноземці, що приїжджають у країну для навчання;
- мігранти, що приїжджають на роботу;
- мігранти, що приїжджають для об'єднання або створення нових сімей;
- мігранти, що приїжджають для постійного поселення;
- іноземці, яких допускають у країну з гуманітарних міркувань (біженці, особи, що шукають притулку тощо) [11].

На сьогоднішній день, найбільш поширеною є міжнародна трудова міграція. Трудову міграцію виділяють залежно від мети основної діяльності (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Види міграції залежно від мети основної діяльності [55]

Вид	Сутність
Трудова міграція	Переміщення працездатного населення в інші населені пункти або держави з метою здійснення трудової діяльності.
Освітня міграція	Рух населення в інші населені пункти або держави на певний період з метою отримання освіти.
Споживча міграція	Переміщення населення без здійснення трудової діяльності (непрацюючі члени сімей трудових мігрантів, переміщення пенсіонерів в більш комфортне місце проживання, переміщення осіб, що мають основне джерело доходу в іншому місці).

До трудової міграції відносять міграцію некваліфікованої та кваліфікованої робочої сили. Особливою проблемою для країн є відтік кваліфікованих кадрів, на підготовку яких держава витратила певні ресурси. Міждержавна інтелектуальна міграція дістала назву «відпливу умів».

На сьогоднішній день досить поширеним явищем є нелегальна трудова міграція, коли мігранти потрапляють і працевлаштовуються на території іншої країни незаконно. Мета, яка декларується при в'їзді, часто пов'язана з туризмом, відвідуванням родичів, друзів тощо.

У соціологічних дослідженнях трудової міграції підкреслюється, що міграційні переміщення людини впливають на динаміку соціальної структури та статусних характеристик різних верств населення у районах прибуття і вибуття мігрантів; окрім того, завдяки міграційним переміщенням людина реалізує право на отримання вищої винагороди за свою працю, адекватної її освітнім і професійнокваліфікаційним характеристикам. Тобто, стимулом для трудової міграції є не тільки відсутність роботи в регіоні, а й відсутність такої роботи, яка б за умовами праці, оплатою, можливостями професійного зростання відповідала освіченості й кваліфікації людини [54].

Інтелектуальна міграція або «відплив умів» – це міграція людей інтелектуальних професій – учених, інженерів, медичних та інших фахівців, творчої інтелігенції, а також потенційних працівників цих професій (студентів, аспірантів, стажистів). На сучасному етапі «відплив умів» найбільш характерна для таких країн як Індія (інженери, лікарі, програмісти), Філіппіни (медичні працівники), країни Центральної та Східної Європи і СНД (вчені, технічні фахівці, лікарі, творча інтелігенція).

Як правило, інтелектуальні мігранти більш успішно адаптуються на новому місці проживання і не схильні до повернення. Інтелектуальна еміграція завдає шкоди соціально-економічного розвитку країн-донорів і дає переваги для розвитку країн-реципієнтів [54].

Велика кількість класифікацій зовнішньої міграції в науковій літературі відображає багато аспектів міграції (причини, тривалість, правовий статус

мігрантів тощо) або застосовує різні критерії для однієї класифікації. Деякі автори виділяють дещо ширші, інакші класифікації міграцій. Тому доцільно запропонувати зведену схему класифікації міграцій, здійснену за наведеними критеріями (див. Додаток Б, рис. 1).

Один вид міграції може перетворюватися в інший або виступати його вихідним пунктом. Наприклад, тимчасова, сезонна або маятникова міграції бувають попередниками постійної (безповоротної) міграції, так як створюють умови для подальшого вибору постійного місця проживання.

Добровільна трудова міграція властива для висококваліфікованих фахівців і представників творчих професій, через переважаючі особистих причин її виникнення, наприклад, прагнення до самореалізації в нових умовах, пошук більш комфортних умов життя, бажання дізнатися зсередини іншу культуру і т.д. До вимушеної трудової міграції відносять: військові конфлікти, природні або техногенні катастрофи, соціально-політичні кризи. Прикладом вимушеної міграції є біженці.

До найважливіших аспектів соціальної функції міграції належить задоволення індивідуальних та соціальногрупових потреб, які розуміються ширше, ніж матеріальні: від потреб безпеки, групової належності до потреб самоактуалізації, підвищення соціального статусу.

За наявності незадоволених потреб індивід стає більш мобільним: енергію для переміщення надає йому збудження будь-якої базової потреби, зокрема:

- статеві потреби: секстуризм, поїздки у пошуках шлюбного партнера;
- потреби самозбереження: біженство із «гарячих точок» планети;
- потреби матеріального добробуту: міграція у більш заможні місця;
- потреба нової інформації: подорожування і туризм.

Є також свідчення переважної налаштованості дітей трудових мігрантів на життя за кордоном.

В основі міграції завжди лежить незадоволеність людини своїм місцем проживання та (або) становищем. Наприклад, багато здібних людей виїжджають через неможливість здобути вищу освіту, знайти престижну роботу, реалізувати себе на рівні своїх здібностей.

1.3. Методи дослідження соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні

При написанні кваліфікаційної роботи дуже важливо правильно обрати методологію дослідження проблеми. Але спершу, на нашу думку, потрібно дати визначення поняття «метод».

Метод наукового дослідження – це система розумових і (або) практичних операцій (процедур), які націлені на розв’язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети. Процес пізнання як основа будь-якого наукового дослідження є складним і вимагає концептуального підходу на основі певної методології, застосування певних методів [24].

Функція методу полягає в тому, що з його допомогою отримують нову інформацію про навколишню дійсність, заглиблюються в сутність явищ і процесів, розкривають закони і закономірності розвитку, формування і функціонування об’єктів, які досліджуються. Від якості методу, правильності його застосування залежить істинність отриманого знання. Істинні знання можна одержати лише у випадку застосування правильного методів.

Для дослідження заданої тематики необхідно дати визначення більш ширшому поняттю – «методологія». Методологія (гр. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – вчення про правила мислення при створенні теорії науки [32].

Питання методології досить складне, оскільки саме це поняття тлумачиться по-різному. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових

принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження [32].

Найчастіше методологію тлумачать як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження.

Методологія виконує такі функції: визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; направляє, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання [23].

Ці ознаки поняття «методологія», що визначають її функції в науці, дають змогу зробити такий висновок: методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

Отже, методологія – вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності.

Кожна наука застосовує певні методи дослідження. Методи наукового пізнання поділяються на загально-наукові, конкретно-наукові, спеціальні.

Загальнонаукові методи дослідження поділяються на:

- методи теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкретного).
- методи емпіричного дослідження (спостереження, вимірювання, експеримент);
- методи, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівні дослідження (абстрагування, аналіз і синтез, індукція та дедукція, моделювання) [31].

Аналіз – метод дослідження, за допомогою якого досліджуваний об'єкт уявно або практично розчленовується на складові частини з метою більш детального його вивчення. Кожна з виділених частин повинна аналізуватися окремо в межах єдиного цілого.

Аналіз, як метод дослідження в нашій роботі був використаний задля того, щоб визначити поняття які стосуються профілактики зростання зовнішньої міграції, те як вони впливають на вирішення тієї чи іншої проблеми, та те як вони взаємопов'язані і доповнюють одне одного.

Синтез – поєднання абстрагованих сторін предмета і відображення його як конкретної цілісності; метод вивчення об'єкта у його цілісності, у єдиному і взаємному зв'язку його частин. У процесі наукових досліджень синтез пов'язаний з аналізом, оскільки дає змогу поєднати частини предмета, розчленованого у процесі аналізу, встановити їх зв'язок і пізнати предмет як єдине ціле [31].

У дослідженні соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні синтез був використаний для того, щоб сформулювати висновки та визначити шляхи вирішення поставленої проблеми.

Індукція – це пізнавальна процедура, завдяки якій із порівнянь наявних фактів виводиться узагальнене їх затвердження. Індукція передбачає рух знайомства з одиничних затверджених об окремих фактах до положень, що мають більш загальний характер. Індукція може бути визначена, як метод переходу від знання окремих фактів до знання загального [31]. Індукцію ми застосовуємо при формуванні загальної проблеми нашого дослідження, на основі окремих припущень.

Дедукція – метод переходу від знання загальних закономірностей до окремого його прояву. Це метод пошуку того, як спочатку висловленому узагальненню знайти конкретні підтвердження. Даний метод ми використовували при визначенні актуальності та уточненні понять соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції [31].

Володіти треба обома методами – індукцією і дедукцією, бо вони взаємодіють, ніби перевіряючи один одного і таким чином утримують нас від помилок у пізнанні дійсності.

Для визначення ж гіпотези застосовувався метод абстрагування, який допоміг виділити найсуттєвіші чинники, наслідки та ознаки проблеми, можливі шляхи її вирішення, в результаті чого ми сформуваємо дане припущення.

Емпіричні методи дослідження є визначальними в навчально-дослідній справі та забезпечують накопичення, фіксацію та узагальнення вихідного дослідного матеріалу. Отримані за допомогою цих методів дані є основою для подальшого теоретичного осмислення пізнавальних процесів та створюють цілісну єдність наукового пізнання.

Спостереження – це систематичне цілеспрямоване, спеціально організоване сприймання предметів і явищ об'єктивної дійсності, які виступають об'єктами дослідження [33].

Вимірювання – це процедура визначення числового значення певної величини за допомогою одиниці виміру. Даний метод ми використовували задля оцінки реальних обсягів міграції, її динаміки та структури [33].

Метод порівняння ми застосовували при аналізі зарубіжного досвіду соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції. Порівняння – це процес зіставлення предметів або явищ дійсності з метою встановлення подібності чи відмінності між ними, а також знаходження загального, притаманного, що може бути властивим двом або кільком об'єктам дослідження.

Експеримент – апробація знання досліджуваних явищ в контрольованих або штучно створених умовах.

Одним із важливих методів збору інформації є опитування. Суть цього методу полягає в тому, що інформацію збирають шляхом реєстрації показників, отриманих в результаті опитування людей. В нашій роботі, з його допомогою, ми можемо одержати інформацію не лише про факти, а й про мотиви, причини, що їх зумовили. Опитування-інтерв'ю проводяться у формі вільної бесіди, під

час якої ставляться питання, відповіді на які дозволяють отримати необхідну інформацію [31].

Анкетні опитування проводять за регламентованою програмою. Для їх проведення розробляється анкета – визначеним певним чином структурно організований набір питань, кожне з яких дозволяє отримати дані, передбачені програмою опитування.

Бесіда – метод отримання інформації шляхом безпосереднього спілкування дослідника з респондентом [33]. Перевага бесіди над анкетною: можливість фіксації реакції респондентів на поставлені запитання.

Різновидом опитування є тестування, яке проводиться з метою виявлення суттєвих ознак об'єкта, засобів його функціонування, використовується в лабораторних експериментах, коли масове опитування через анкетування неможливе. Тестування іноді проводять два рази – на початковому етапі дослідження, де воно виконує верифікаційну функцію. Тести складають так, щоб однозначно виявити ті чи інші властивості опитуваних.

Головним засобом конкретизації загальних підходів є принципи дослідження. До основних методологічних принципів дослідження належать: принципи об'єктивності, науковості, розвитку та взаємодії, відносності, цілісності, практичності та ін.

Метою нашого дослідження є отримання об'єктивних знань, саме тому його процес повинен відповідати принципу об'єктивності. Принцип об'єктивності ґрунтується на поточному відображенні дійсності. Він вимагає розгляду процесів та явищ такими, якими вони є, без упередженості, у всьому розмаїтті їх сторін, зв'язків і відносин. Він знаходить своє відображення у використанні фактичних даних, побудові гіпотез, оцінці результатів досліджень.

Принцип науковості полягає у необхідності опису, пояснення та передбачуваності подій та явищ. Науковість виявляється у можливості передбачення подій та їхніх наслідків і на цій основі використання результатів досліджень [33].

Принцип відносності полягає у пошуку обмежень, порівнянні результатів, визначенні умов їх застосування. Він дозволяє формулювати критерії відбору або оцінок.

Принцип цілісності є необхідною умовою будь-якого дослідження. Система існує тільки у рамках певної цілісності, яку потрібно визначити, знайти межі того чи іншого явища безумовно.

Отже, для проведення наукового дослідження дуже важливо мати уявлення про процес наукового дослідження взагалі, методологію та методи наукової роботи зокрема, оскільки саме на перших кроках оволодіння навичками наукової роботи виникає найбільше питань саме методологічного характеру. Знання методів має величезне практичне значення, воно орієнтує дослідника, допомагає відокремити «істотне» від «другорядного», намітити шлях проходження від «невідомого» до «відомого», від «простого» до «складного», від «передумов» до «висновків».

За результатами дослідження теоретичних основ проблеми зростання зовнішньої міграції в Україні встановлено, що міграція – це «переміщення людей (мігрантів) через адміністративні кордони будь-яких територій, пов'язаних зі зміною місця проживання назавжди або на деякий час для вирішення соціальних, економічних, політичних та інших проблем населення. Нами було розглянуто історію дослідження соціальної роботи з даної проблематики.

Дослідження видів трудової міграції за термінами, напрямом переміщення, характером, формами реалізації, ступенем легальності та ін. дозволило упорядкувати класифікаційні критерії зовнішньої міграції. Крім того, було визначено основні поняття: «соціальна робота», «міграція», «профілактика», «зовнішня міграція».

З'ясовано, що профілактика будь-якої соціальної проблеми повинна бути спрямована як на соціальне середовище, в якому вона виникає, так і на особистість, котра від цієї проблеми страждає.

Для подальшого дослідження, було визначено методи дослідження соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні

Загальнонаукові методи дослідження поділяються на: методи теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкретного) та методи емпіричного дослідження (спостереження, вимірювання, експеримент).

Під час написання кваліфікаційної роботи ми керувалися принципами об'єктивності, розвитку, системності, комплексності.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

2.1. Динаміка та структура зовнішньої міграції в Україні

Міграція стає невід'ємною частиною існування людства. Щороку десятки, сотні тисяч людей покидають свою країну, свої сім'ї, з метою покращити свій добробут, своє соціальне становище. Стимулами до зростання обсягів міграційних потоків виступають такі фактори, як глобалізація торгівлі, розвиток транспорту і комунікаційних технологій, а також демографічна динаміка. Розвиток транспорту і засобів зв'язку, певна уніфікація законодавства в деякій мірі спрощують процес переміщення населення між країнами, тим самим сприяючи міграційним процесам.

Наразі вкрай важко оцінити масштаби зовнішньої міграції українців – даються взнаки і загальні проблеми обліку населення, відсутність дієвих стимулів реєструвати переїзд, і неготовність родичів трудових мігрантів повідомляти інтерв'юерів про роботу за кордоном когось із родини. Фахівці ООН повідомляють, що мігранти нині становлять 3,5% населення світу (для порівняння, у 2000 році – 2,8%).

Практично всі експерти погоджуються з тим, що тривалість роботи за кордоном переважної більшості українських заробітчан, які повернулися до України, не перевищує одного року, проте 29% працювали понад рік, а 14% – кілька років [26].

Тривалість однієї поїздки частини українських трудових мігрантів не перевищує 3-х місяців, проте більшість виїжджає упродовж року декілька разів. І якщо раніше висока міграційна мобільність спостерігалась переважно в західних областях, то наразі вона поширилась і на центральні та південні райони. Досвід роботи за кордоном у більшості, вочевидь, є позитивним –

71% заробітчан хотіли б у майбутньому знову працювати за межами України [26].

Обсяги міжнародної міграції щороку збільшуються. За результатами дослідження Міжнародної організації з міграції (МОМ), у період з 2000 р. по 2019 р. обсяги міграції збільшилися майже в 2 рази.

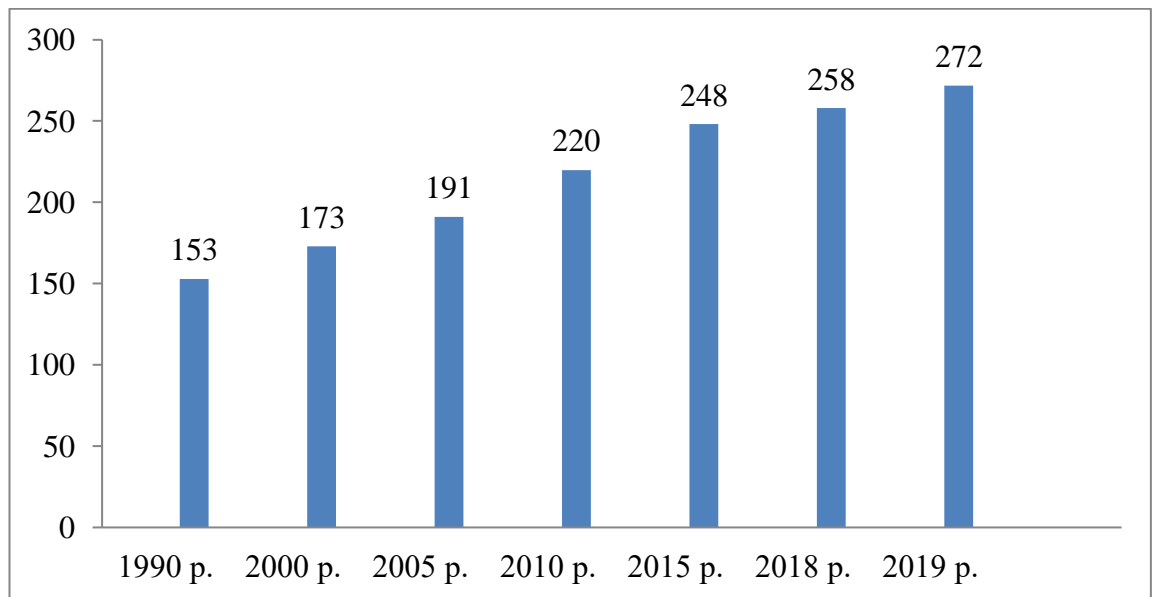

Рис. 2.1. Динаміка чисельності міжнародних мігрантів (млн. осіб) [39]

На рис. 2.1, ми бачимо, що обсяги міграції стрімко збільшуються. Якщо в 1990 р. чисельність мігрантів становила 153 млн. осіб, то станом на 2019 р. – 272 млн чоловік. Абсолютний приріст склав 119 млн. чоловік.

Слід зазначити, що кількість країн, що приймають основні потоки мігрантів, досить обмежена. Ми можемо виділити 10 основних країн, що приймали дві третини всіх міжнародних мігрантів у 2015 та 2018 роках. Найбільша кількість міжнародних мігрантів (майже 50 млн. осіб) проживала в Сполучених Штатах Америки, Німеччині, Російській Федерації, Саудівській Аравії та Великобританії.

На даний момент Україна виступає однією з найбільших держав-донорів мігрантів у Європі. У 2017 р. зайняла 8-ме місце (5.9 млн. чоловік) серед країн, що постачають світовий ринок праці робочою силою (див. Додаток В, рис. 1).

Аналізуючи масштаби зовнішньої міграції в Україні варто зазначити, що офіційна статистика, що реєструє кількість мігрантів, не в повній мірі відображає дійсні масштаби міграційного руху населення України.

Причиною цього явища можуть бути, з одного боку, нелегальний перетин кордону та неофіційна зайнятість частини мігрантів, а з іншого – сезонність міграції населення або її тимчасовість, відповідно до цього мігранти не знімаються з реєстрації у місці постійного проживання та не потрапляють до офіційної статистики обсягів зовнішньої міграції.

Українські дослідники зазначають, що причинами виїзду вітчизняних фахівців на роботу за кордон є збільшення безробіття та вимушена неповна зайнятість, низький рівень соціального благополуччя [70].

Україна на сучасному етапі свого розвитку стала значним експортером мігрантів. За останні роки еміграція з України стрімко зростає (див. рис. 2.2). Проте найболючішим для України є втрата молодого інтелекту, який прагне реалізувати себе в більш розвинутих країнах Заходу.

Найактивніша зовнішня міграція спостерігалась у 2018 р. (629276 вибулих осіб). Така кількість емігрантів була спричинена нестабільним економічним становищем України, різними непорозуміннями на політичній арені та неспроможністю забезпечити населення країни роботою. Найменша активність еміграції за цей період спостерігалась у 2012 р. й становила 14517 осіб.

Постійно зростає чисельність українців, які проживають на території ЄС. У 2015 р. їх нараховувалось 905,2 тис. Вони становили понад 6% іноземців з третіх країн на території Євросоюзу.

Найбільше українців проживали в Італії (238 тис.), Польщі (336 тис.), Німеччині (112 тис.), Чеській Республіці (113 тис.) та Іспанії (84 тис.) [38].

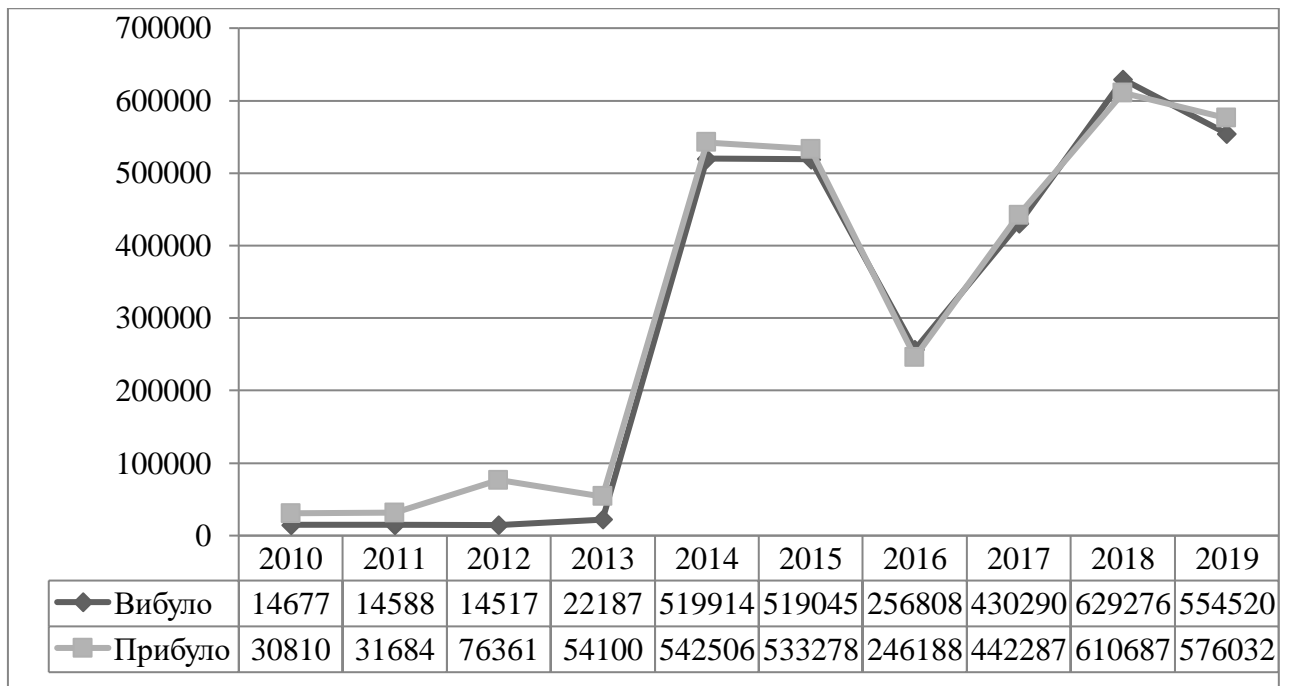

Рис. 2.2. Міграційний рух населення України [38]

Згідно наведеного аналізу поїздок за кордон в таблиці 2.1, можемо стверджувати, що найбільше громадяни України виїждять за кордон з приватною метою. Питома вага кількості таких поїздок у загальній кількості поїздок за кордон становить не менш як 96%.

Загальна кількість громадян України, які виїхали за кордон у 2017 році зберегла тенденції 2016 року і зросла на 7,3%. У порівнянні з минулим роком суттєво зросла кількість громадян України, який перетнули державний кордон як обслуговуючий персонал.

Таблиця 2.1

Аналіз кількості виїздів осіб з України [39]

		2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік
1	службова	170720	185170	156157	97271
2	туризм	201541	206598	224646	120887
3	приватна	22065410	22779483	24287430	26219255
4	обслугов. персонал	198781	193530	227920	629548
5	Військова служба	0	14	230	114
Всього		22636452	23364795	25226383	27067075

Під впливом військового конфлікту та глибокої економічної кризи еміграційні настрої населення зростають. Спробам вирішити життєві проблеми у спосіб працевлаштування за кордоном сприяє й набутий українцями досвід роботи за межами держави, потужні міграційні мережі, що сформувалися впродовж останніх десятиліть.

Опитування, проведене на замовлення Міжнародної організації з міграції навесні 2015 року, показало, що 8% українців планують найближчим часом знайти роботу за кордоном або вже її знайшли. За даними аналогічного дослідження 2011 р., таких було 6% [13].

Серед основних сфер працевлаштування українських трудових мігрантів виділяють будівництво, домашній догляд, сільськогосподарський сектор, торгівля тощо (див. рис. 2.3).

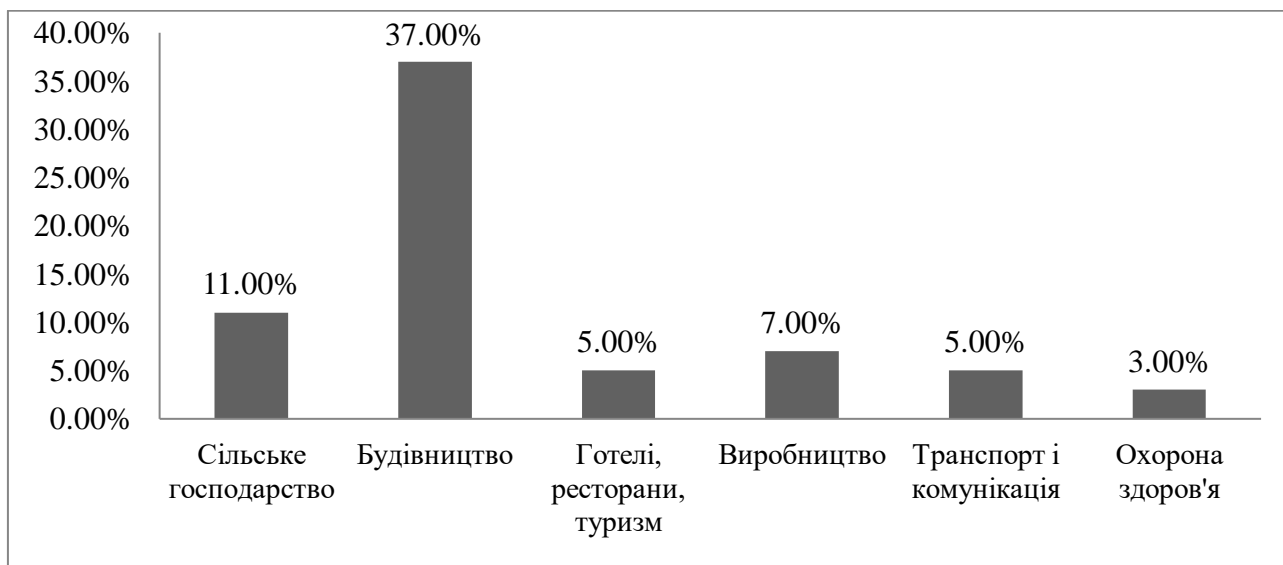

Рис. 2.3. Основні сфери працевлаштування українських трудових мігрантів (2017-2018 рр.) [14]

Між чоловіками й жінками існує чіткий поділ праці. Чоловіки в основному зайняті на будівництві, виробництві і в галузі транспорту, тоді як жінки зайняті в основному в догляді на дому та в готельно-ресторанному бізнесі [14].

Гендерний поділ за сферами зайнятості наведений на рисунку 2.4.

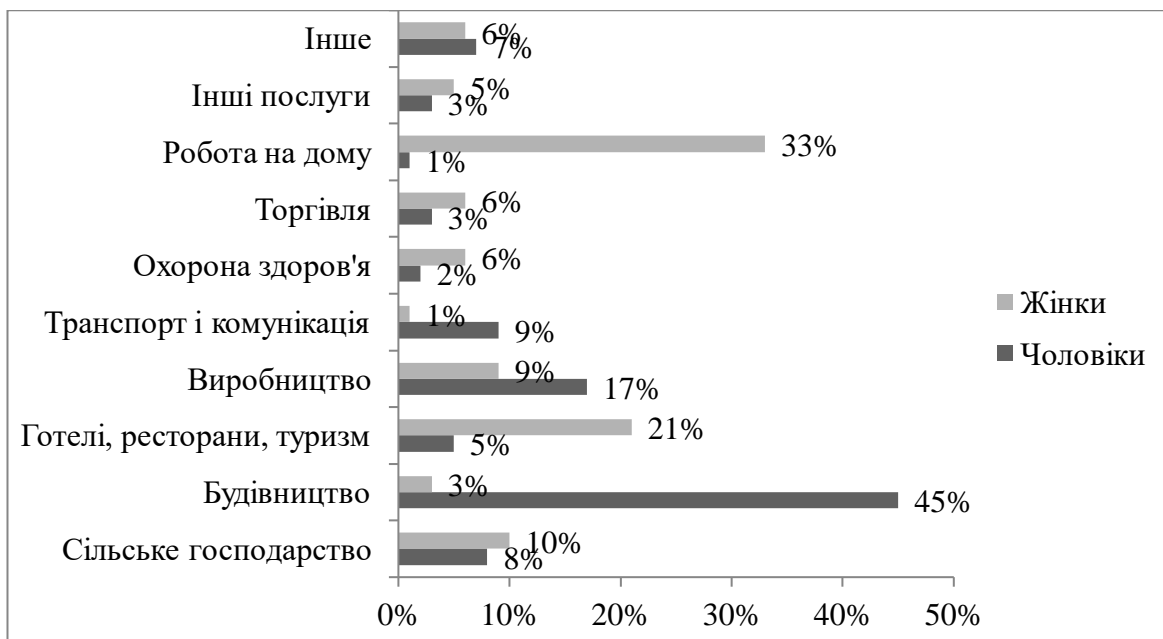

Рис. 2.4. Сфери зайнятості українських мігрантів за секторами (за статтю) [14]

Лише деяким мігрантам вдається знайти роботу, яка відповідає їхньому рівню кваліфікації. Практично всі українські мігранти працюють на низькокваліфікованих робочих місцях, незалежно від рівня освіти. Як свідчать матеріали вибіркового обстеження, переважна більшість трудових емігрантів мала повну середню освіту (59,6%) [16].

Визначальною демографічною характеристикою є вік емігрантів, оскільки незворотна втрата населення молодого та середнього віку погіршує не тільки трудовий потенціал України, а й репродуктивний, бо відтік покоління батьків може призвести до зменшення кількості народжених дітей.

Середній вік трудових емігрантів загалом становить 36,2 року (у чоловіків 35,5 року, у жінок – 37,7 року). Найпоширеніший вік трудової еміграції чоловіків та жінок практично однаковий – 43,7 та 44,6 року відповідно [16]. Інакше кажучи, Україна втрачає дітородний контингент, який міг би народити дітей другої та третьої черговості або вже припинив дітородну діяльність.

Вік емігрантів значною мірою пов'язаний з їхнім шлюбним станом, а останній, у свою чергу, визначає зворотній або незворотній характер еміграції.

За даними обстеження, більше половини трудових емігрантів (58%) перебуває у зареєстрованому шлюбі і 27% – неодружені.

Частка одружених більша серед чоловіків (61%). Жінки мігрують частіше в дошлюбному або позашлюбному (вдови, розлучені) стані – 27%, особливо це характерно для західних областей України. Від'їжджаючи, шлюбний партнер залишає родину і найчастіше – дітей середнього та старшого шкільного віку. У більшості домогосподарств (84%) тільки один його член – трудовий мігрант [40].

Зростання дітей у таких умовах дає підстави говорити про те, що вони при живих батьках залишаються без повноцінного батьківського піклування через їх постійну відсутність. Тобто йдеться про те, що діти трудових мігрантів створюють особливу підгрупу соціальних сиріт.

Одним з джерел інформації про реальну кількість громадян України, що перебувають за кордоном, є механізм консульського обліку, який здійснюється українськими дипломатичними та консульськими установами за кордоном. Міністерство закордонних справ України надає наступні статистичні відомості щодо громадян України за кордоном. Кількість громадян України, які перебуваючи за кордоном стають на консульський облік з кожним роком зменшується, незважаючи на збільшення кількості перебуваючи за кордоном.

Міністерство закордонних справ України надає наступні статистичні відомості щодо громадян України за кордоном наведені в таблиці 2.2).

Таблиця 2.2

Аналіз кількості виїздів осіб з України [38]

Статус громадян України, які перебувають за кордоном	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік
Легальний	5,6 млн. осіб	5,7 млн. осіб	5,2 млн. осіб	5,2 млн. осіб
Нелегальний	1,4 млн. осіб	1,5 млн. осіб	1,6 млн. осіб	1,6 млн. осіб

Так, у 2014 році на консульському обліку в закордонних дипломатичних установах України перебувало 491 425 громадян України, у 2015 році – 490 270, у 2016 році – 475 220 та у 2017 році – 445 363 [38].

Демографічна криза та відтік власної молоді за кордон спонукають шукати абітурієнтів в Україні, де географічна, мовна та культурна близькість лише сприяють цьому. Рівень безробіття загалом в Україні серед молодого населення у віці 15 – 24 років досягає майже 18%, а у віці 25 – 29 та 30 – 34 років становить майже 10% [38].

Більше того, іноземні студенти, що отримали диплом бакалавра (магістра), продовжують навчання в аспірантурі та після отримання наукового ступеня в певній галузі залишаються працювати в країні.

У 2015–2016 роках 70 тис. українців пройшли навчання за кордоном, переважно в Європі, з яких, за словами експертів, повертаються додому не більш, ніж 20% [30].

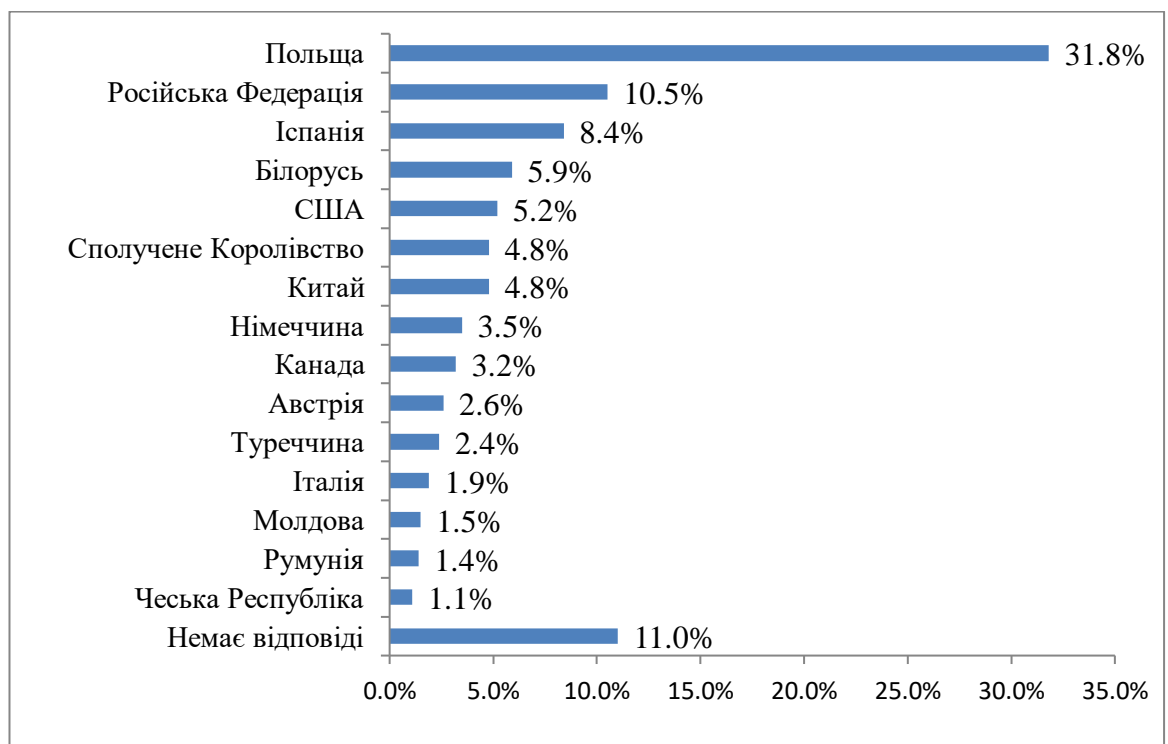

Рис. 2.5. Міграція з України до інших країн світу з метою отримання освіти 2016/2017 рр. [30]

Як бачимо, Польща (31,8%) є найбільш популярною країною серед українських студентів. Протягом останніх років польські університети неабияк активізували свою роботу на українських студентів. Освітня міграція все частіше переходить у форму трудової міграції. Тенденція свідчить, що молодь прагне виїхати з України ще на етапі навчання, після бакалаврату чи магістратури і отримувати ступінь за кордоном.

Отже, можемо зробити висновок, що Україна знаходиться в числі країн, з яких емігрує населення до інших, більш «привабливих» країн. Досить великою є кількість студентів, абітурієнтів та висококваліфікованих працівників. З кожним роком обсяги зовнішньої міграції в Україні зростають, через незадоволеність населення соціальною та економічною, політичною сферою.

2.2. Причини та соціальні наслідки зовнішньої міграції в Україні

Причини міграції можуть бути пов'язані з багатьма факторами – соціальними, економічними, політичними та іншими факторами, які впливають на міграцію в нерозривному зв'язку і тому представляють собою єдину сукупність причин і умов для руху населення між містами, країнами, континентами.

Для дослідження міграції важливе значення має вибір і аналіз причин, що впливають на виникнення і розвиток досліджуваних процесів.

У випадку з трудовою міграцією найбільш істотним фактором є відмінність в рівні забезпеченості країн (територій) трудовими ресурсами і в ще більшій мірі – відмінності між ними в оплаті праці.

Причини міграції поділяються на економічні та неекономічні. Причини економічного характеру пов'язані з нерівномірним розвитком окремих країн.

До неекономічних відносять:

– соціальні причини міжнародної міграції (прагнення до підвищення рівня матеріального добробуту та поліпшення умов праці та

життя, етнічно-культурна близькість країни міграції, тяжіння до реалізації потреб у розвитку особистості тощо;

– політичні причини (війни, політичні міжусобиці, які супроводжуються зміною державних кордонів, з дискримінацією певних соціальних груп населення, утиском релігійних груп).

Смирнов Б. також виокремлює стихійний фактор міграції. Він спричинений природними катастрофами (виверження вулканів, землетруси), стихійними лихами (повені, урагани) [52].

Нині існує значна кількість класифікацій причин міграції трудового населення. Проаналізувавши наукові джерела, можемо стверджувати, що єдиного поділу все ж немає.

Наприклад, Волоско Я. наголошує на причинах економічного, соціального та політичного характеру, серед яких: соціально-економічна криза, загострення економічних протиріч і соціальних суперечностей, скорочення ринку праці та ін. В. Будкін, у своїй класифікації [8], крім економічних, соціальних та політичних чинників, окремо виділяє: військові, релігійні, природні, культурні та національні причини, які спонукають працездатне населення мігрувати (див. Додаток Г, табл. 1). З чим ми повністю погоджуємося.

Зовнішня міграція, як соціально-економічний процес має свої позитивні та негативні риси. Серед сприятливих наслідків процесу міграції, можна виокремити:

– грошові перекази мігрантів є важливим джерелом доходу домогосподарств, члени яких працюють за кордоном. В основному витрачаються отримані гроші на поточне споживання, придбання нерухомості, товарів довготермінового використання та освіта;

– зниження напруги на національному ринку праці за рахунок відтоку частини безробітного населення за кордон, однак іноді цей фактор може приймати негативний характер, адже виїжджає до інших країн більш конкурентоспроможна та освічена робоча сила.

До негативних наслідків зовнішньої міграції можна віднести:

- втрату висококваліфікованої робочої сили, яка не лише зменшує чисельність працездатного населення в країні та зменшує кількість платників податків, а й забезпечує втрату накопиченого в країні людського капіталу, не даючи їй можливість розвиватися в повній мірі;
- освітня міграція, яка в більшості випадків перетворюється в трудову;
- поширення соціального сирітства в країні та поступовий розпад сімей, через довготривалу відсутність членів родини;
- зниження рівня народжуваності у молодих сім'ях;
- збільшення навантаження на пенсійний фонд за рахунок необхідності сплати пенсії мігрантам, які повертаються в Україну по досягненню пенсійного віку;
- нелегальна міграція (торгівля людьми є одним з наслідків нелегальної міграції) [10].

Найгостріші для майбутнього країни загрози пов'язані із учбовою міграцією, оскільки наявність відповідного диплому значно спрощує працевлаштування в європейських країнах, при чому не тільки сусідніх. Це означає не просто втрату робочої сили, а скорочення демографічного потенціалу українського суспільства, прискорення процесу демографічного старіння тощо.

Освітніх мігрантів об'єднують спільна мета та мотиви, вони є споживачами освітніх послуг, учасниками освітніх програм академічного обміну.

Причини інтелектуальної міграції наведені на рисунку 2.6. Для нашої держави як для країни-експортера освітніх мігрантів досить важливим є аналіз наслідків відтоку інтелектуального потенціалу та молодих фахівців.

Рис. 2.6. Причини інтелектуальної міграції з України (2017-2018 рр.) [36]

Наразі навчальні заклади багатьох європейських країн охоче запрошують українців і досить часто надають певні пільги для вступу та оплати навчання, проживання, користування лабораторіями, бібліотеками, спортивними закладами. Відповідна реклама дуже активна, часто агенти працюють безпосередньо у школах.

В аналізі наслідків інтелектуальної міграції для країни переважають здебільшого негативні оцінки, а саме:

- втрата країною конкурентоспроможної частини власних трудових ресурсів;
- уповільнення темпів розвитку науковотехнічного прогресу в зв'язку зі значною інтелектуальною міграцією вчених;
- використання іммігрантів за кордоном переважно на низькокваліфікованих важких роботах зі шкідливими умовами праці, наявність випадків їх дискримінації та експлуатації місцевими роботодавцями;
- тривала відірваність від родини.

Зовнішні трудові мігранти з України в багатьох країнах вимушені працювати продовжений робочий день та за шкідливих умов праці мають обмежений або зовсім не мають доступу до медичної допомоги і соціального захисту, незахищені від низької оплати праці, професійних травм, хвороб. Ця проблема потребує негайного розв'язання [53].

Однак не тільки ринком праці обмежуються наслідки зовнішньої міграції. Страждають сімейні стосунки – багато шлюбів руйнується через тривалу або систематичну відсутність одного з подружжя.

Подеколи виїжджають обоє батьків або мати з неповної сім'ї, а діти взагалі залишаються на бабусю (дідуся, старшу сестру, старшого брата, іншого родича), тобто без батьківського піклування. Відсутність одного чи обох батьків через трудову еміграцію позбавляє дитину можливості рости та розвиватися у повноцінній родині.

Зрозуміло, що такі діти, не маючи взірців нормального родинного життя, майже неминуче матимуть проблеми і в своєму майбутньому шлюбі. Поширюється внаслідок бездоглядності і ювенальна злочинність. Звикаючи до «легких грошей» і абсолютно не розуміючи, наскільки важкою є праця батьків за кордоном, підлітки радше вдаються до злочинів, але аж ніяк не орієнтуються на легальну трудову діяльність.

Зокрема, часто спостерігаються зниження успішності в навчанні; потрапляння під вплив «поганих компаній»; труднощі у побудові міжособистісних стосунків з родичами та однолітками; вживання наркотиків, алкоголю; скоєння правопорушень; розвиток хронічних захворювань унаслідок послаблення контролю за здоров'ям дитини; емоційні розлади, відчуття непотрібності й незахищеності від зовнішнього світу; поширення споживацьких настроїв, небажання вчитися чи працювати; нарешті, формування сталого бажання виїхати з країни.

За останнє десятиліття у нашій державі внаслідок активної зовнішньої еміграції з'явилося нове явище, яке, за відсутністю окремого терміну, кваліфікують як соціальне сирітство.

У «Словнику-довіднику соціального працівника» сирітство визначене як «соціальне явище, зумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, що залишилися без догляду батьків внаслідок позбавлення їх батьківських прав, визнання у встановленому порядку батьків недієздатними, безвісно відсутніми тощо. Сюди відносять також дітей, батьки яких не позбавлені батьківських прав, але фактично не здійснюють якої-небудь турботи про своїх дітей. Останній вид сирітства називають соціальним» [50].

Соціальне сирітство породжене міграцією має і юридичні наслідки. Хоч у більшості випадків міграція населення є вимушеною через складну соціально-економічну ситуацію в країні, не можна вважати батьків-емігрантів жертвами ситуації, оскільки щодо покинутих дітей порушується їх конституційне право на сімейне виховання та батьківське піклування. А це є порушенням одного з базових прав дитини, проголошених Конвенцією ООН про права дитини [21].

Узагальнюючи сказане вище, можна виділити такі проблеми, з якими стикаються діти мігрантів:

- проблеми психологічного характеру;
- ускладнення виховного процесу;
- проблеми комунікації;
- проблеми з навчанням;
- матеріальні проблеми.

Вище перелічені проблеми дають підстави стверджувати, що дітей трудових мігрантів справді можна вважати «соціальними сиротами», оскільки їхнє дитинство проходить без повноцінної сім'ї, а саме вони зіштовхуються з низкою тих же труднощів що й діти, офіційно позбавлені батьківського піклування.

Самі трудові мігранти після повернення на батьківщину мають проблеми із пенсійним забезпеченням, оскільки у більшості випадків не сплачують необхідних страхових внесків. Це не мало особливого значення за практичної відсутності зв'язку між розміром пенсії і сумою сплачених до Пенсійного

фонду України внесків, але тепер, коли соціальна пенсія призначається у старшому віці і меншому розмірі, ніж трудова, може стати важливим.

До того ж більшість заробітчан не мають за кордоном повного соціального пакету – це є абсолютно неминучим за умови нелегальної зайнятості і поширеним за умови легальної.

Своєю чергою такий недостатній соціальний захист часто спричиняє проблеми з відшкодуванням втрати доходів заробітчан через виробничу травму / інвалідність, з лікуванням та подальшою реабілітацією. Відповідно частина цих проблем переноситься на «територію витоку мігрантів».

Таким чином, можемо зробити висновок, що велику проблему для реалізації соціальних прав українських громадян за кордоном становить поширення нелегальних та напівлегальних форм трудових міграцій, адже соціальне забезпечення гарантується лише за умови повного оформлення зайнятості відповідно до національного законодавства країни-реципієнта. Працевлаштування трудових мігрантів доволі часто не оформляється належним чином, оскільки роботодавці за рахунок їхньої праці намагаються мінімізувати свої видатки на робочу силу, зокрема зекономити на сплаті внесків по соціальному страхуванню.

2.3. Аналіз діяльності установ та організацій соціальної сфери з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні

Некерованість міграційних процесів створює значну небезпеку для національних інтересів України, тому вони потребують ефективних методів профілактики та регулювання з боку держави задля максимального збереження її трудового та демографічного потенціалу.

По-перше, варто згадати ініціативу Міністерства соціальної політики України щодо розробки програми «Повернення висококваліфікованих українських трудових мігрантів з країн Європи». Для розв'язання проблеми легального працевлаштування громадян України на території інших держав та

забезпечення їх соціального захисту укладаються двосторонні угоди з іншими державами у сфері працевлаштування, зайнятості та соціального забезпечення [44].

2008 року в Києві відбулася восьма Європейська міністерська конференція Ради Європи з питань міграції «Економічна міграція, розвиток та соціальна єдність: комплексний підхід».

На конференції наголошувалося, що в останні роки міграційні процеси стали глобальним викликом перспективам дальшого розвитку людства у XXI ст., і саме тому основні завдання міграційної політики зводяться до управління міграційними процесами виходячи з національних інтересів держави і вдосконалення законодавчих механізмів регулювання міграції.

У рамках конференції було проведено Європейський парламентський форум з питань економічної міграції, соціального сприяння та розвитку, організований Парламентською асамблеєю Ради Європи спільно з Європейським парламентом та Верховною Радою України. У центрі уваги форуму стояло питання створення в Україні єдиного державного органу, що опікується справами міграції.

Комплексний підхід, необхідність котрого було проголошено на конференції, спрямований на запобігання негативним наслідкам трудової міграції, серед яких:

- втрата Україною висококваліфікованих фахівців;
- суттєва втрата заробітчанами професійних умінь та навичок;
- негативні демографічні наслідки для України через відплив молоді;
- неможливість отримання заробітчанами кваліфікованої медичної допомоги через відсутність медичного страхування;
- правова небезпека (загроза депортації, відсутність гарантій отримання зароблених грошей; залежність від злочинних елементів);
- поширені психологічні проблеми (депресії, кризові стани, емоційні розлади) та проблеми зі здоров'ям;

- розрив (іноді цілковите руйнування) сімейних зв'язків;
- бездоглядність дітей трудових мігрантів;
- небезпека для мігранта з неврегульованим статусом стати жертвою торгівлі людьми;
- зниження престижу України.

2007 року завершено роботу із приєднання України до Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів.

Протокол ООН про торгівлю людьми зобов'язує країни походження та призначення мігрантів розглянути ряд заходів щодо забезпечення фізичної, психологічної та соціальної реабілітації жертв нелегальної трудової міграції та торгівлі людьми [61].

Служби зайнятості населення опікуються проблемами безробіття, зокрема серед молоді. Тут головною метою є орієнтування випускників шкіл на свідомий вибір професії, що користується попитом на ринку праці. Вживаються конкретні заходи, спрямовані на підвищення мотивації до праці, особливо за робітничими професіями, на популяризацію переваг та перспектив національного ринку праці.

Професійна орієнтація є пріоритетним напрямом формування активної політики зайнятості та досягнення продуктивної зайнятості населення, особливо економічно неактивних груп працездатного віку та соціально незахищених категорій. У зв'язку з цим у базових центрах зайнятості надається широкий спектр профорієнтаційних послуг:

- інформаційні: щодо стану ринку праці, потреб підприємств, установ і організацій у кваліфікованих кадрах, щодо змісту професій (спеціальностей), умов праці та вимог до працівників, щодо можливостей відкриття власної справи;
- профконсультаційні: з використанням психодіагностичних методик щодо професійного самовизначення та реалізації профнамірів на основі вивчення інтересів, нахилів, індивідуальних характеристик та здібностей особистості з урахуванням потреб ринку праці;

- професійний відбір до певних видів діяльності або професійне навчання та підбір працівників відповідно до вимог роботодавців;
- проведення навчальних семінарів з проблем самостійного пошуку роботи;
- психологічна допомога: індивідуальні профконсультації та тематичні семінари для соціально незахищених верств населення, в тому числі із сільської місцевості, щодо підвищення впевненості у власних можливостях та посилення позитивної мотивації до власної зайнятості.

Професійне навчання безробітних проводиться службою зайнятості з урахуванням вимог ринку праці та перспектив розвитку регіону. Відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» професійна підготовка, підвищення кваліфікації та перепідготовка осіб, що зареєстровані в службі зайнятості як безробітні, провадиться в разі:

- неможливості підібрати роботу через відсутність професійної кваліфікації у безробітного;
  - необхідності змінити кваліфікацію у зв'язку з відсутністю роботи, що відповідає професійним навичкам особи;
  - втрати здатності виконання роботи за попередньою професією;
  - пошуку роботи вперше за відсутності професії (спеціальності)
- [41].

Громадські організації проводять семінари на теми: «Сприяння працевлаштуванню з урахуванням тендерних аспектів»; «Особливості зайнятості жінок»; «Запобігання нелегальній трудовій міграції та торгівлі людьми»; «Працевлаштування для цільової групи населення»; «Сприяння працевлаштуванню, в тому числі через пропаганду здорового способу життя».

Цільовою аудиторією профілактики зростання зовнішньої міграції є потенційні мігранти, тобто особи, які активно цікавляться можливостями працевлаштування за кордоном або вже планують виїзд за межі України.

В Україні діє спеціальна державна інспекція, що відповідає за видачу ліцензій фірмам, які пропонують роботу за кордоном, вона ж може призупинити дію таких ліцензій, якщо виявить порушення закону) [46].

Через цю інспекцію потенційні мігранти мають можливість перевірити, чи зареєстрована фірма, що пропонує роботу за кордоном, чи має вона ліцензію на цю діяльність.

У кількох областях України (наприклад у Херсонській) за фінансової підтримки Міжнародної організації з міграції відкрито гранзитно-реінтеграційний центр для потерпілих від торгівлі людьми. Організовано надання їм відповідної допомоги, зокрема медичної, психологічної, юридичної, фінансової, проведення професійних тренінгів, арт-тренінгів. Ураховуються психологічні особливості потерпілих, які перебувають у депресивному чи кризовому стані. До того ж ті, хто повернувся, нерідко мають серйозні проблеми із фізичним здоров'ям. Для цієї категорії осіб надаються консультації та забезпечується супровід психолога і соціального працівника.

На офіційному рівні до роботи із захисту прав трудових мігрантів та членів їхніх сімей залучається чимало урядових та неурядових організацій України.

Міністерство молоді та спорту України. Практична діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюється за такими напрямками: соціальна підтримка сім'ї, профілактика негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі, сприяння працевлаштуванню та вторинній зайнятості молоді, соціальна робота з призовною молоддю та військовослужбовцями, підготовка молоді до сімейного життя, соціальна робота з малозабезпеченими та багатодітними сім'ями, соціальний захист жіночої молоді, просвітницька робота щодо профілактики ВІЛ/СНІД (можливе зараження за кордоном), торгівлі людьми тощо.

Провідними формами роботи є культурно-масові заходи, тренінгово-лекційні заняття, соціальний та психологічний супровід («телефон довіри»,

психологічна та юридична допомога потерпілим, організація медичної допомоги) [18].

Роль Міністерства соціальної політики України полягає в наданні профорієнтаційних послуг та організації професійного навчання безробітних, особливо молоді, професій, які користуються попитом на ринку праці, з урахуванням особливостей регіону; у вирішенні питань зайнятості випускників професійно-технічних училищ та вищих навчальних закладів; у сприянні працевлаштуванню молоді; у здійсненні контролю за посередницькою діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності з працевлаштування за кордоном, за роботою туристичних фірм, шлюбних агенцій тощо.

Міністерство охорони здоров'я України як один із найважливіших державних органів із надання соціальної допомоги потерпілим створює реінтеграційні й антикризові центри та притулки для осіб, які постраждали від злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.

Міністерство освіти і науки України займається переважно превентивною роботою серед молоді. Проте це міністерство може залучатися до соціальної роботи з потерпілими у випадках торгівлі дітьми, на нього також покладається відповідальність за дітей, що залишилися без опіки батьків.

Основні напрями та форми діяльності:

- семінари з проблем нелегальної трудової міграції та торгівлі людьми, підготовка інформаційних та методичних матеріалів, просвітницька робота;
- профілактично-консультативна робота: основні категорії - молодь із неблагополучних чи багатодітних родин (раннє виявлення та супровід таких сімей);
- створення банку даних дітей, чиї батьки виїхали на заробітки за кордон, які перебувають на утриманні родичів або взагалі залишилися самі під наглядом сусідів (проводиться індивідуальна консультативна, а також соціально-психологічна робота). Проблема дітей трудових мігрантів потребує особливої уваги з боку держави, оскільки становить

серйозний виклик для національної безпеки, причому з позицій не лише сьогоднішнього дня, а й майбутнього.

Суттєві можливості у проведенні профілактичної роботи мають засоби масової комунікації. Державними телерадіокомпаніями та державними друкованими періодичними виданнями започатковано відповідні програми, рубрики й тематичні сторінки з метою інформування населення про потенційний ризик експлуатації, насильства та зловживань щодо нелегальних мігрантів: «Східний кордон – останній рубіж», «Хто сприяє незаконній міграції», «Нелегальній міграції – надійний заслін», «Біле рабство», «XXI століття – особливості сучасної работорівлі» тощо.

Значущою є також роль неурядових, громадських організацій.

Зокрема, за підтримки Міжнародної організації міграції, Бюро демократичних інститутів і прав людини в Україні, Робота з дітьми трудових мігрантів потребує перегляду звичних відносин і стереотипів, оскільки їхні батьки одночасно і є, і відсутні. Перед нами – специфічний вид соціального сирітства й специфічний вид дистантної родини. Така ситуація суттєво ускладнює виховний процес.

У дітей трудових мігрантів спостерігаються такі самі проблеми, що і в однолітків, проблеми соціалізації, дорослішання, проблеми навчання, стосунків із друзями, з особами протилежної статі.

Однак можуть виникати й додаткові проблеми, оскільки дитина позбувається впливу найбільш значущих для неї дорослих – батьків. Звичайно, багатьох негараздів можна було б уникнути, якби батьки були поруч) [20].

Конвенція ООН про права дитини наголошує на тому, що діти повинні зростати в сімейному оточенні, а сім'ям мають бути надані необхідний захист і підтримка, адже тільки сімейне середовище здатне забезпечити дитині умови для повноцінного розвитку та дає шанс на щасливе майбутнє. Необхідність здійснення профілактичної роботи щодо вирішення проблеми соціальних сиріт наголошується у державних нормативно-правових актах [21].

У 2012 р. були затверджені Національна стратегія профілактики соціального сирітства на період до 2020 р. та План заходів щодо її реалізації [42].

Кількість дітей, які виховуються в інтернатних закладах, має скоротитися, а ефективність роботи органів влади та соціальних служб підвищитися: стратегія, зокрема, передбачає посилення роботи щодо раннього виявлення сімей, які мають ризик опинитися у складних життєвих обставинах, та вчасного надання їм якісних соціальних послуг.

Необхідно відмітити міжвідомчу співпрацю на державному рівні, де міністерства, відомства практикують ухвалення спільних наказів, що регламентують порядок діяльності підпорядкованих їм структур.

Так, з метою впровадження ефективного механізму взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах, розроблено «Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах [4].

Цей порядок визначає процедуру виявлення, обліку та соціального супроводу сімей, члени яких перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Звичайно, щоб надати кваліфіковану допомогу сім'ї, замало знати положення вищенаведених законів.

Як бачимо, законодавча база достатня, однак проблема запобігання соціального сирітства залишається актуальною, гострою і потребує ефективної взаємодії громадян, бізнесових структур, формальних і неформальних громадських, благодійних організацій. Так, за ініціативи громадських та благодійних організацій, у червні 2012 р. було запроваджено інститут фахівця із соціальної роботи у громаді [76].

Основним завданням фахівця є своєчасне виявлення вразливих сімей та дітей. Через фахівця забезпечено максимальну доступність кожного члена сім'ї до соціальних послуг шляхом обстеження та оцінки їх потреб у таких послугах, а також активне їх залучення до вирішення власних проблем.

Головним органом, що займається проблемами дітей у світі є ЮНІСЕФ – організація при ООН, створена 11 грудня 1946 р., що є основною силою боротьби за права та свободу дитини, а також за краще життя для дітей [77]. Маючи свої представництва майже у кожній країні світу, в тому числі в Україні, ЮНІСЕФ, може проводити комплексну програму своєї діяльності.

Проведений аналіз характеру міграційних тенденцій в Україні дав змогу зробити висновок, щодо високого рівня актуальності та заглибленості існуючої проблеми. Основними емігрантами з країни залишаються молоді та висококваліфіковані люди, які виїжджають за кордон втрачають свій накопичений трудовий потенціал працюючи на посадах, що не відповідають наявним в них знанням, вмінням та навичкам. Розповсюдженою є також інтелектуальна та освітня міграція.

Основними причинами активізації міграційних процесів в Україні є: низький рівень заробітної плати, дисбаланс та велике навантаження на ринку праці, нестабільна соціальна та політична ситуація в країні, ментально високий рівень територіальної мобільності населення країни, тощо.

З'ясовано, що середній вік емігрантів загалом становить 36,2 року (у чоловіків 35,5 року, у жінок – 37,7 року). Найпоширеніший вік трудової еміграції чоловіків та жінок практично однаковий – 43,7 та 44,6 року відповідно. Інакше кажучи, Україна втрачає дітородний контингент.

Вік емігрантів значною мірою пов'язаний з їхнім шлюбним станом, а останній, у свою чергу, визначає зворотній або незворотній характер еміграції. За даними обстеження, більше половини емігрантів (58%) перебуває у зареєстрованому шлюбі. Від'їжджаючи, шлюбний партнер залишає родину і найчастіше – дітей середнього та старшого шкільного віку.

Виходячи з даних нашого дослідження, можемо констатувати, що зростання дітей у таких умовах дає підстави говорити про те, що вони при живих батьках залишаються без повноцінного батьківського піклування через їх постійну відсутність. Тобто йдеться про те, що діти трудових мігрантів

створюють особливу підгрупу соціальних сиріт. Ми вважаємо, що це одне з головних завдань соціальної роботи.

Це говорить про необхідність розробки цілого комплексу заходів соціальної роботи, спрямованих на профілактику зростання зовнішньої міграції, соціальний супровід сімей українських мігрантів, що повернулися на Батьківщину.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ ЗРОСТАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

3.1. Аналіз світового досвіду соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні

Так як, тема нашої роботи стосується саме соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції, то корисним є проаналізувати досвід її здійснення за кордоном.

Такий напрямок в соціальній роботі здійснюється за допомогою комплексу заходів. Розглянемо основні, найсуттєвіші з них. Перш за все, це підтримка вразливих груп населення. У зарубіжній соціальній роботі стали загальноновизнаними запропоновані три моделі соціальної держави, а відповідно і соціальної політики: ліберальна, континентально-європейська і скандинавська (або соціально-демократична) [25].

В основу цієї класифікації покладені принципи доступності, ступені охоплення населення та перерозподілу доходів у системах соціального забезпечення. Важливе значення мало також з'ясування ролі та міри впливу на ці процеси політичних сил (партій, рухів, державної влади).

Ліберальна модель соціальної політики, на основі якої розробляються напрями діяльності соціальної роботи, базується на суспільній свідомості віри в регулюючі можливості ринку та розвинутою системою приватної благодійності [29]. Головну роль у соціальній сфері відіграють не державні органи, а приватні добродійні організації, створені за різними ознаками – етнічними, релігійними чи іншими.

Ця модель передбачає державні обов'язки з соціального захисту лише для найбільш вразливих груп населення. Інші громадяни повинні забезпечувати себе самостійно. Тобто, в питаннях соціальних, зокрема, забезпеченні свого добробуту, перевага надається не державі, а особистим зусиллям кожного

окремого громадянина. Ця модель набула широкого розвитку в Австралії, США, Канаді, Великобританії і Японії.

В рамках цієї моделі соціальна підтримка громадян здійснюється за рахунок розвинених систем страхування й при мінімальному втручанні держави, а проблеми, що виникають між підприємцями й найманими робітниками з приводу соціального захисту, вирішуються переважно через профспілки. Матеріальна допомога має адресну спрямованість і надається лише за наявності необхідних та перевірених підстав.

Таким чином, сутність ліберальної політики полягає у зниженні ролі держави у розв'язанні соціальних проблем громадян, наданні їм якомога більшої свободи для самостійного їх розв'язання.

Континентально-європейська (консервативна) модель впроваджена в країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою, зокрема, Німеччині, Австрії, Італії, Франції, Голландії, характерна опора на правове регулювання системи соціального забезпечення. Ця модель заснована на об'єднанні зусиль у розв'язанні соціальних проблем, коли відповідальність окремого підприємця замінена системою їх обов'язкової колективної відповідальності під контролем держави [29].

Модель припускає наявність корпоративної системи соціального захисту в рамках підприємств. Уряд використовує соціальне партнерство як механізм узгодження інтересів найманих робітників і роботодавців, інструмент регулювання класової боротьби з метою підвищення рівня соціальної захищеності зайнятого населення.

Скандинавська (або соціально-демократична) модель. Провідну роль у соціальному захисті населення відводить державі і надає базове забезпечення всім громадянам країни з державного й місцевого бюджетів, сформованих за рахунок податків [29]. На відміну від ліберальної моделі, де кожен сам піклується про свій добробут і забезпечення, ця модель соціальної політики заснована на концепції «солідарності», у якій соціальний захист розглядається як справа всього суспільства, а не окремо взятих індивідів. Саме тому її нерідко

називають солідарною. Ця модель знайшла практичне втілення в країнах північної Європи – Швеції, Норвегії, Фінляндії, Данії, а також у Нідерландах і Швейцарії. Зокрема, усі повинні мати рівну можливість для одержання освіти, кваліфікації й оплачуваної роботи, тобто стати нормальними самозабезпечуваними членами суспільства.

Для шведської моделі властиво: регулювання трудових відносин на загальнонаціональному рівні (встановлення тарифних ставок, колективних договорів); проведення соціальної політики, що забезпечує найменшу диференціацію населення за рівнем доходів; орієнтація політики зайнятості на мінімізацію безробіття, насамперед за рахунок перекваліфікації працівників; розвиток виробничої демократії та ін. Діяльність по кожному з відзначених напрямів принесла досить вражаючі результати.

На практиці можна спостерігати сполучення елементів ліберальної, корпоративної й соціал-демократичної моделей при явній перевазі рис однієї з них.

У США існує безліч допомог вразливим групам населення та безробітним людям. виплачуваних крім кас соціального страхування. Там діє не менш 100 програм матеріальної допомоги (багато які з них короткочасні; після закінчення строку їм на зміну приходять інші), що розрізняються по масштабах, виборчих критеріях, джерелах фінансування й цілям [29].

Причому численні програми діють розрізнено, не становлячи збалансованої й організованої системи, внаслідок чого не охоплюють досить більші групи нужденних у матеріальній допомозі людей, включаючи бажаючих трудитися безробітних, для яких установлений досить скромний розмір допомог і компенсацій. Для України є доречним досвід встановлення скромного рівня виплат по безробіттю, який би стимулював населення швидше знаходити роботу.

Одним з головних завдань соціальної роботи з профілактики зростання міграції є робота з молоддю, щоб орієнтуватися серед цих умов світу професій і

допомогти розвинути свій потенціал і здібності, задля працевлаштування на батьківщині, а не вирішувати проблему нестачі робочих місць шляхом міграції.

Регулювання молодіжної зайнятості та методи підтримки молоді на ринку праці в різних європейських країнах мають свої специфічні риси. Цікавим є досвід функціонування ринку праці молоді Франції, де професійна підготовка фактично відокремлена від ринку праці та політики зайнятості.

Початкове освоєння професій здійснюється в рамках державної системи освіти. Адже досвід може бути придбаний лише після закінчення навчання під час вступу на першу роботу, що є важливим для профілактики зростання міграції молоді.

За допомогою певних пільг компаніям, держава стимулює прийом молоді на роботу. Але процеси початкового працевлаштування потребують постійного правового регулювання [29].

Важливим підходом є професійна підготовка молоді на робочому місці, яка включає навчання молодих фахівців на фірмі з гарантією подальшого найму тих, хто успішно закінчить курс. Головна перевага цього методу – можливість швидкого працевлаштування.

Навчальні центри Швеції інколи також укладають угоди з приватними підприємствами про обов'язкове працевлаштування учнів. Але, як правило, переважає вільний вибір місця майбутньої роботи

Більшість країн при регулюванні обсягів міграції використовують селективний підхід. Його зміст – держава не перешкоджає в'їздові тих категорій працівників, що потрібні в даній країні, обмежуючи в'їзд всім іншим.

Для підвищення соціальної безпеки в країні та наявності робочих місць, можливе впровадження такої політики держави. Перелік бажаних іммігрантів, наприклад бізнесменів (яким можуть надаватися соціальні пільги), які переносять свою діяльність у країну та інвестують капітал і створюють нові робочі місця. Крім того:

- працівники, готові за мінімальну оплату виконувати важку, шкідливу, брудну і некваліфіковану роботу, – будівельні, підсобні, сезонні, вахтові, муніципальні робітники;
- фахівці для нових і перспективних галузей – програмісти, вузькоспеціалізовані інженери, банківські службовці;
- представники рідких професій – реставратори картин, лікарі, що практикують нетрадиційні методи лікування;
- фахівці зі світовим ім'ям – музиканти, артисти, учені, спортсмени, лікарі, письменники.

Під час проведення інформаційної роботи з потенційними мігрантами, потрібно проводити роз'яснювальну роботу з потенційними мігрантами, щодо прийняття однозначних переваг міграції. Наприклад: законодавства всіх приймаючих країн установлюють тверді вимоги до рівня організації і стажу роботи за спеціальністю [25]. Мінімальною вимогою до освіти вважається закінчення повного курсу середньої школи або професійно-технічного училища, що повинно підтверджуватися відповідним дипломом.

В умовах тиску з боку профспілок, що бачать у напливі іммігрантів головну причину безробіття, уряди вживають активних заходів по стимулюванню виїзду іммігрантів назад на батьківщину. У числі традиційних заходів соціальної роботи з рееміграції наступні: уряди окремих країн (Франція, ФРН, Швейцарія) розглядають програми професійної освіти емігрантів. Одержавши освіту на батьківщині, емігранти зможуть розраховувати на більш високооплачувану і престижну роботу, що і спонукає їх повернутися на з-за кордону [68].

Програми стимулювання рееміграції, включаючи заходи для примусової репатріації незаконних іммігрантів; надання соціальної та матеріальної допомоги іммігрантам, що бажають повернутися на батьківщину [50].

Отже, програми з реінтеграції зазвичай передбачали: належне інформування поверненців; покращання їхніх позицій на ринку праці через підвищення кваліфікації та перекваліфікацію, визнання здобутих за кордоном

професійних навичок; забезпечення доступу мігрантів до медичних та освітніх послуг.

У деяких країнах надавалася безпосередня допомога у відкритті власного бізнесу шляхом спрямування у виробництво накопичених мігрантами під час перебування за кордоном коштів, надання безповоротних 17 грантів чи пільгових кредитів, податкових пільг. Враховувалися також потреби членів сімей мігрантів, зокрема програми з реінтеграції містили заходи зі сприяння продовженню освіти дітей.

Відповідальність за реалізацію відповідних програм покладалася переважно на органи виконавчої влади, до компетенції яких належить сфера праці та соціального захисту. У їх структурі створювалися спеціальні підрозділи, або ж, принаймні, визначалися відповідальні особи.

Формувався механізм координації діяльності з іншими урядовими органами (консульськими установами за кордоном, прикордонниками, органами охорони здоров'я, освіти тощо) та неурядовими організаціями, яким делегувалися повноваження щодо надання допомоги поверненням, у формі міжвідомчих комісій, робочих груп.

Завдяки високому рівню добробуту та гарантіям політичних свобод міграція в Сполучених Штатах розвивається практично в одному напрямку, США виступають у якості приймаючої сторони. Тож соціальна робота в Україні, перш за все має реалізовуватися з метою покращення соціального благополуччя населення [65].

Незважаючи на це, Сполучені Штати Америки сьогодні стикаються з рядом серйозних проблем у міграційній сфері, включаючи масовий наплив незаконних мігрантів через протяжний кордон з Мексикою (країною зі значно нижчим рівнем життя), що недостатньо охороняється.

В свою чергу, поступово зростаючий соціальний конфлікт веде до соціальної напруженості та розглядається дослідниками в якості загрози національній безпеці країни, а також культурній ідентичності населення США. У зв'язку з цим досвід Сполучених Штатів Америки є дуже цікавий для нашої

держави, зокрема шляхи, які знаходять Сполучені Штати для протидії негативним наслідкам в сфері міграції.

Отже, одним з головних завдань соціальної роботи з профілактики зростання міграції має бути робота з молоддю, якій потрібно допомогти розвинути свій потенціал і здібності, задля працевлаштування на батьківщині, для того, щоб не вирішувати проблему нестачі робочих місць шляхом міграції. А також заохочення організацій та підприємств, працевлаштовувати випускників навчальних закладів, шляхом надання певних пільг.

Зовнішня міграція може інтерпретуватись як соціокультурне явище та питання соціальної безпеки держави. А оскільки трудові мігранти та їхні родини мають високі ризики зазнати трудової експлуатації, дискримінації та насилля, то протидію такій дискримінації та допомога тим, хто її зазнав, вважають сферою втручання соціальних працівників.

3.2. Напрями вдосконалення соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні

На сучасному етапі розвитку України пріоритети державної політики вибудовуються відповідно до міжнародних стандартів, орієнтирів та з урахуванням реальної ситуації в країні.

Так як трудова еміграція українців має на меті покращення добробуту родини, тому в плануванні профілактичної роботи слід орієнтуватися на підвищення загального рівня життя та соціального статусу наших громадян.

Основними перспективними напрямками, що спрямовані на суттєве поліпшення ефективності соціальної роботи з мігрантами, є:

- налагодження і розвиток зв'язків із міжнародними організаціями, що займаються проблемами міграції;
- організація взаємодії між центральними та регіональними державними відомствами, установами і місцевими органами влади, що вирішують проблеми міграції і мігрантів;

- взаємодія між державними структурами, громадськими організаціями і фондами, що займаються соціальним захистом і допомогою мігрантам, що повернулися;
- створення громадських організацій, що займаються проблемами мігрантів, що повернулися;
- розробка оптимальної структури щодо діяльності як стаціонарних, так і нестаціонарних установ соціальної допомоги мігрантам відповідно до умов конкретних регіонів;
- організація підвищення кваліфікації фахівців щодо роботи з мігрантами;
- проведення соціологічних і маркетингових досліджень проблеми;
- організація соціальної реклами державної і місцевої міграційної політики;
- організація курсів і семінарів щодо професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації безробітних, щоб допомогти знайти роботу на Батьківщині.

Перш за все, соціальна робота з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні повинна реалізовуватися через соціально-інформаційний напрямок (впроваджується спільно із Держкомстатом та засобами масової інформації), який передбачає:

- інформування громадськості щодо проблем міграції і мігрантів (головним чином, через засоби масової інформації) з метою встановлення мігрантами стійких соціальних зв'язків; сприяння адекватному висвітленню теми міграції в засобах масової інформації;
- додатково проводити збір інформації про мігрантів (у тому числі й від самих мігрантів) та її систематизація з метою організації оптимальної соціальної роботи з даною категорією населення;
- інформування мігрантів щодо діяльності соціальних служб.

Окремим напрямком можна зазначити: підвищення рівня працевлаштування молоді та студентства через інформування про можливості працевлаштування, надання адресної допомоги з працевлаштування та формування навичок пошуку роботи та організації власної самозайнятості; стимулювання організацій до прийому молоді на роботу, розробка цілісної структури профорієнтації.

По-друге, як допоміжний, потрібно реалізовувати соціально-психологічний напрямок (впроваджується у взаємодії з органами освіти й охорони здоров'я) включає: психологічне консультування молоді та і потенційних мігрантів, котрі звертаються до центрів зайнятості; психологічну корекцію і допомогу в соціальній адаптації мігрантів, що повернулися; психопрофілактику стресів; психологічні тренінги з мігрантами, що повернулися; навчання психологічній саморегуляції; психологічну діагностику розвитку дітей і підлітків із родин мігрантів; психологічну діагностику і консультування з приводу здобуття нової спеціальності.

Для попередження випадків нелегальної міграції, потрібно проводити соціально-правову роботу (впроваджується у взаємодії з правоохоронними органами) передбачає: захист прав мігрантів; надання мігрантам інформації про їхні права та обов'язки; соціально-правове консультування.

Інформування про традиції, культуру, звичаї та сприйняття місцевим населенням мігрантів, мовні курси, проблемні питання законодавства щодо працевлаштування та прав мігрантів в країнах і т.д. Багато людей не мають належної інформації про реальні умови переправлення, роботи, життя за кордоном. Тому вони вважають, що їм немає чого втрачати, а тільки є що набути. Інші неусвідомлено затягуються в потоки мігрантів, які переправляються нелегально. Навіть ті мігранти, котрі знають, на що вони йдуть, можуть опинитися в несприятливому становищі, якщо умови їхнього життя чи перспективи законної міграції є досить поганими.

Служби зайнятості на місцевих рівнях, повинні сприяти в одержанні основної і додаткової роботи, відкритті власної справи; консультування з

питань працевлаштування, зайнятості й профорієнтації; допомогу в професійній підготовці й перепідготовці; впровадження консультацій з соціально-економічних питань; надання стартової фінансової допомоги.

Крім того, на місцевому рівні, кожна громада має взяти на себе зобов'язання щодо підвищення потенціалу, незалежності, розширення можливостей та фінансового забезпечення життя молодих людей для того, щоб розвивати рівень життя населення та будувати перспективну громаду.

Інформаційно-роз'яснювальна робота серед населення проводиться у вигляді лекцій, бесід, зустрічей, виступів тощо.

Цільовою аудиторією вторинної профілактики є потенційні мігранти, тобто особи, які активно цікавляться можливостями працевлаштування за кордоном або вже планують виїзд за межі України. Багато людей не мають належної інформації про реальні умови переправлення, роботи, життя за кордоном. Тому вони вважають, що їм немає чого втрачати, а тільки є що набути.

Громадські організації, які також активно залучаються до цієї роботи, пропонують відповідні програми різноманітних тренінгів соціального та соціально-психологічного спрямування і розробляють інформаційні матеріали, які спонукають людину замислитися над деякими гострими моментами праці українців за кордоном.

Хорошим прикладом, як реалізувати таку діяльність є розробка та підтримка програм внутрішнього волонтерства з залученням до процесу соціальних працівників та педагогів, навколо яких такі волонтерські групи й можуть розвиватись. У об'єднаних громадах були створені молодіжні ради, задля комунікації молоді з владою. Усі вище перераховані напрями потребують певного вдосконалення та розвитку.

Якщо соціальна робота за фінансовими напрямками є досить обмеженою, то за рахунок удосконалення організаційних і технологічних елементів можна значно поліпшити соціальну роботу за іншими напрямками [3].

Окремий напрямок профілактики: профілактика повторної міграції. Важливою є робота з особами, які мають досвід заробітчанства, яким важко реадаптуватись у соціумі; через відсутність друзів, роботи, вони намагаються всю свою активність спрямувати на сім'ю, проте і тут зіштовхуються зі спротивом та нерозумінням.

Завдання консультативної роботи – допомогти усвідомити трудовим мігрантам, чим можна заповнити власне життя, знайти справи, які їх зацікавлять і якими вони зможуть і надалі займатись. Останнім часом досить поширеним стало онлайн-консультування.

Для клієнта така форма консультування вигідна тим, що позбавляє від хвилювання і тривожності. Таку діяльність можуть здійснювати волонтери, які пройшли навчання. На сьогоднішній день існує багато міжнародних проектів та програм співробітництва. Негативним наслідком повторної адаптації, ресоціалізації може бути повторна трудова міграція.

Процес ресоціалізації трудового мігранта після повернення на Батьківщину зазвичай проходить далеко не безболісно. Для багатьох жінок-мігранток стає абсолютною несподіванкою не тільки те, що за час їхньої відсутності маленький син/донька перетворився (перетворилась) на дорослу людину і живе своїм життям, а й те, що члени сім'ї навчилися успішно справлятися з господарськими функціями, не потребують тої турботи, контактів, які хочуть мати і надавати ті, хто повернулися.

У батьків, які страждають від власної непотрібності й почуття самотності, виникає багато проблем, пов'язаних із труднощами у спілкуванні. Перед тими мігрантами, які прийняли рішення про повернення на Батьківщину, постають психологічні виклики.

Розпочинаючи роботу над розробленням процедур психологічної допомоги сім'ям трудових мігрантів, варто актуалізувати, що соціально-психологічна робота з трудовими мігрантами та їхніми сім'ями спрямована на захист, підтримку та допомогу і здійснюється за такими пріоритетними видами діяльності: профілактика, психологічний супровід, консультація, реабілітація.

Профілактична робота з дітьми трудових мігрантів передбачає: зниження, пом'якшення впливу на дитину негативних факторів, впливів; включення дитини в позитивне соціальне середовище в навчанні та дозвіллі; сприяння та підтримання зв'язків дітей заробітчачан з батьками.

Соціальний супровід дитини та її оточення під час відсутності батьків – це соціально-психологічна робота щодо подолання складних життєвих проблем, з якими дитина стикається у різних сферах життєдіяльності, об'єднання зусиль, ресурсів для їх подолання.

Слід також згадати ініціативу Міністерства соціальної політики України щодо розробки програми «Повернення висококваліфікованих українських трудових мігрантів з країн Європи». Для розв'язання проблеми легального працевлаштування громадян України на території інших держав та забезпечення їх соціального захисту повинні укладатися двосторонні угоди з іншими державами у сфері працевлаштування, зайнятості та соціального забезпечення.

До основних напрямів профілактики негативних наслідків трудової еміграції належать:

- інформаційні програми для широкої громадськості, роз'яснювальна діяльність;
- ведення просвітницької роботи серед молоді з проблем прав людини; лекції для молоді, школярів, студентів, батьків, соціальних працівників, учителів із цієї проблематики;
- робота із засобами масової комунікації, поширення інформації з проблем праці українців за кордоном; відповідні інтерв'ю, статті, прес-конференції;
- видання друкованих матеріалів з проблем нелегальної трудової міграції українців та запобігання торгівлі людьми; публікації на цю тему в наукових виданнях України та країн близького і далекого зарубіжжя.

Ще одним напрямом профілактики негативних наслідків заробітчання є сприяння зайнятості потенційних трудових мігрантів в Україні. У процесі інформаційної роботи з такими особами особлива увага звертається на:

- високу вартість життя за кордоном, яка може «з'їсти» значну частину хай і більш високої, ніж в Україні, заробітної платні. Наприклад: у багатьох розвинених країнах, таких як США, країни ЄС, рівень податків в рази вищий від України; висока вартість оренди та купівлі житла.
- як правило, значно інтенсивніший, ніж в Україні, темп праці;
- соціальну незахищеність мігрантів, відсутність допомоги в разі хвороби, каліцтва або травмування; неврахування періоду лікування при обчисленні пенсійного стажу;
- низький соціальний статус заробітчана;
- правову незахищеність, значні ризики постраждати від несумлінних дій роботодавців, підступів шахраїв, торгівців людьми;
- втрату кваліфікації за основною професією;
- бездоглядність дітей, розлуку із сім'єю;
- можливість та переваги внутрішньої міграції: наявність усередині країни високооплачуваних вакансій.

Отже, головним напрямом діяльності соціальної роботи щодо питань міграції є зведення до мінімуму її негативних тенденцій і наслідків, адже міграція може як урятувати економіку регіону, так і призвести до її соціального вибуху.

У зв'язку з цим соціальним службам необхідно готувати кадри для роботи з мігрантами, накопичувати інформацію про відповідні форми й методи роботи, опановувати засоби, за допомогою яких можна здійснювати керування означеним процесом.

Основними напрямками соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні мають бути: інформаційні програми для громадськості, роз'яснювальна діяльність; ведення просвітницької роботи серед молоді з проблем та ризиків міграції; лекції для молоді, школярів, студентів,

батьків, соціальних працівників, учителів із цієї проблематики; робота із засобами масової комунікації, поширення інформації з проблем праці українців за кордоном; видання друкованих матеріалів з проблем нелегальної трудової міграції українців та запобігання торгівлі людьми.

Досконалі технології соціальної роботи з мігрантами не призведуть до позитивних результатів без наявної чіткої й продуманої державної політики та програми із прогнозування міграційних процесів і конкретних міграційних потоків

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі ми дослідили напрями соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні. Актуальність даної проблеми пояснюється збільшенням кількості громадян, що виїжджають за кордон по різних причинах. Проблема міграційних процесів гостро постає перед суспільством та потребує негайного втручання держави.

Завдання, які були поставлені на початку дослідницької роботи були виконані. В першу чергу було розглянуто історію дослідження соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні. Було з'ясовано, що вперше соціологічний підхід до вивчення міграційних процесів був сформований у роботах У. Томаса, Ф. Знанецького.

Уточнення основних понять дослідження, таких як «соціальна робота», «міграція», «профілактика», «зовнішня міграція» допомогло розкрити важливість теми дослідження. Було визначено, що міграція – це переміщення людей (мігрантів) через адміністративні кордони будь-яких територій, пов'язаних зі зміною місця проживання назавжди або на деякий час.

Головна специфіка міграції – намір індивіда змінити місце проживання, влаштуватися на новому місці. Під час дослідження нами розглянуто, як дослідники класифікують міграцію та які її різновиди виокремлюють. З'ясовано, що на сьогоднішній день в Україні та світі, найбільш поширеною є зовнішня трудова міграція.

Метою соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні є не лише попередження розвитку негативних явищ, а створення умов для повноцінного функціонування суспільства та життєдіяльності окремих осіб.

В цій роботі були використані наступні принципи дослідження: об'єктивності, системності, історизму, пізнавальний, комплексності. Вони допомогли визначити розвиток та напрями соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні. Використовуючи методи наукового дослідження такі як аналіз, порівняння, індукція, дедукція, класифікація, узагальнення, абстрагування було доведено важливість вивчення даної теми.

Дослідження динаміки та структури зовнішньої міграції в Україні дав змогу оцінити реальні масштаби поставленої проблеми. Щороку десятки, сотні тисяч людей покидають свою країну, свої сім'ї, з метою покращити свій добробут, своє соціальне становище. Найактивніша зовнішня міграція в Україні спостерігалась у 2018 р. (629276 вибулих осіб). Така кількість емігрантів була спричинена нестабільним економічним становищем України, різними непорозуміннями на політичній арені та неспроможністю забезпечити населення країни роботою.

Аналіз причин та соціальних наслідків зовнішньої міграції в Україні допоміг визначити головні проблеми через які населення емігрує за кордон, і сформував соціальні наслідки міграції з якими стикається суспільство (соціальне сирітство, нелегальна міграція, торгівля людьми, соціальне страхування).

Проаналізувавши діяльність установ та організацій соціальної сфери з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні, було встановлено, що головним напрямом діяльності соціальних служб щодо питань міграції є вчасна профілактика та зведення до мінімуму її негативних тенденцій і наслідків, адже міграція може як урятувати економіку регіону, так і призвести до її соціального вибуху.

У зв'язку з цим соціальним службам необхідно готувати кадри для роботи з мігрантами, накопичувати інформацію про форми й методи роботи, опановувати засоби, за допомогою яких можна керувати означеним процесом.

Проведення аналізу світового досвіду соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції дав змогу ознайомитися з можливими шляхами вирішення проблеми зростання міграції в Україні. Наприклад, цікавим є досвід функціонування ринку праці молоді Франції, де професійна підготовка фактично відокремлена від ринку праці та політики зайнятості. Навчальне освоєння професій здійснюється в рамках державної системи освіти.

На основі проведеного дослідження було сформовано напрями та шляхи вдосконалення соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції

в Україні. Вирішення даної проблеми можливе за умов спільної діяльності органів влади (центральної та місцевих) та виділення для мігрантів квот і певних територій для поселення. Незважаючи на гостроту проблеми, діяльність соціальних служб щодо роботи з мігрантами залишається в стадії формування. Основними напрямками вдосконалення соціальної роботи з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні мають бути: розширення поінформованості про небезпеку нелегальної еміграції, підвищення рівня знань щодо випадків торгівлі людьми; стимулювання організацій до прийому молоді на роботу, розробка цілісної структури профорієнтації; своєчасне виявлення та допомога та підтримка вразливих сімей, особливо з дітьми для попередження соціального сирітства.

В умовах децентралізації саме територіальні громади мають узяти на себе відповідальність за безпеку, благополуччя, добробут населення.

Отже, гіпотеза нашого дослідження про те що, міграція, спричинена безробіттям є серйозною соціально-економічною проблемою, від якої залежить стан соціального захисту населення, що загрожує несприятливими соціальними наслідками підтвердилася.

Тож в плануванні профілактичної соціальної роботи слід орієнтуватися на підвищення загального рівня життя та соціального статусу наших громадян. Профілактика соціальної роботи має застосовувати всі можливі напрямки роботи: інформаційна робота й надання реальної допомоги у працевлаштуванні на батьківщині, просвітницька робота щодо реальних проблем трудових мігрантів, підтримка та супровід сімей трудових мігрантів, що залишаються в Україні та самих мігрантів за кордоном (роз'яснення ризиків нелегальної трудової міграції, виробленні механізму збереження профспілкового захисту тих працівників, які їдуть працювати за кордон), сприяння працевлаштуванню молоді та і інших вікових груп населення в Україні через організацію програм, тренінгів, майстер-класів, сприяння розвитку малого бізнесу та підприємництва і т.д.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Активізація молоді та залучення до діяльності з розвитку громад : практич. посіб. для об'єднаних громад USAID. Київ, 2019. URL: https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/405/Youth_Engagement_Practices.pdf. (дата звернення: 15.11.2020).
2. Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ризикованої поведінки : посіб. О. В. Безпалько, Н. В. Зимівець, Т. В. Журавель, В. П. Лютий ; за заг. ред. Р. Х. Вайноли, Т. Л. Лях. Київ : ТОВ «ДКБ РОТЕКС», 2007. 190 с.
3. Бандура Р. Соціальна робота з мігрантами. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 1. С. 81-84.
4. Бегаль О. М. Сутність соціальної роботи : теоретико-методологічні принципи дослідження. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2013. Вип. 55. С. 81-90.
5. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
6. Блинова М. С. Современные социологические теории миграции населения : автореф. дис. канд. соц. наук : 22.00.01. Москва, 2008. 14 с.
7. Бондырева С. К. Миграция : сущность и явление. Воронеж : МОДЭК, 2007. 320 с.
8. Будкін В. С. Міжнародна міграція робочої сили. *Українська дипломатична енциклопедія* / за заг. ред. Л. В. Губерський. Київ. 2004. Т. 2. С. 153-156.
9. Буяшенко В. В. Соціальна допомога і філософія прав людини. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2010. Вип. 41. С. 95-109.
10. Волоско Я. О. Міжнародна трудова міграція населення : причини виникнення та наслідки для економіки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. Львів, 2015. № 824. С. 21-26.

11. Гуменюк Ю. П. Міжнародна трудова міграція : методологічний та організаційний аспекти : монографія. Тернопіль : Тернопільський національний економічний університет, 2013. 619 с.

12. Дмитриев А. Конфликтогенность миграции : глобальный аспект. *Социологические исследования*. 2004. №10. С. 4-13.

13. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми. 2015. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/pres_kit_gfk_iom2015_ua_fin_3_2.pdf. (дата звернення: 10.05.2020).

14. Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні. Міжнародна організація з міграції. Представництво в Україні. 2016. URL: http://iom.vh.lucky.net/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf. (дата звернення: 10.05.2020).

15. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка* : навч. посібник / за заг. ред. О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2013. С. 85-101.

16. Зовнішня трудова міграція населення України. Державний комітет статистики України, Український центр соціальних реформ. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. 120 с.

17. Іванєко Ю. В. Онлайн-консультування як сучасна технологія в психологічній практиці. *Міжнародний науковий форум : соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2012. Вип. 9. С. 237-245.

18. Інтегровані соціальні служби : теорія, практика, інновації : навч.-метод. комплекс / за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петрочко. Київ : Фенікс, 2007. 528 с.

19. Калашнікова Л. В. Аналіз соціологічних підходів дослідження трудової міграції. *Young Scientist*. 2016. № 10. С. 91-95.

20. Ковальчук А. Л. Психологічні ризики трудової міграції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. Вип. 2 (1). С. 383-391.

21. Конвенція про права дитини 20.11.1989 р. : Постанова Верховної Ради України від 27.02.91 р. № 789-ХІІ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text. (дата звернення: 25.07.2020).

22. Кривчук-Новак С. Г. Імплементация стандартів країн Євросоюзу в міграційну політику України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2010. 20 с.

23. Крупка М. І., Ревак І. О. Методологічні засади дослідження інтелектуального потенціалу в контексті економічної безпеки. *Бізнес Інформ*. 2015. № 12. С. 20-25.

24. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Кондор, 2006. 206 с.

25. Лайкман К. Модели социальной политики. *Общество и экономика*. 2000. № 8. С. 27-43.

26. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців : масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. С. 11-26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2018_2_3. (дата звернення: 21.07.2020).

27. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Навчальний посібник. 2-ге вид., доп. і випр. Київ : МАУП, 2003. 168 с.

28. Мазин А. Теоретические аспекты миграции населения. *Народонаселение*. 2001. № 1. С. 132-146.

29. Макогон Ю. В. Труд за рубежом : уч. пособ. Донецк : ДонНУ, 2008. 480 с.

30. Малиновська О. Міграція в Україні : факти і цифри. Міжнародна організація з міграції. Представництво в Україні. 2016. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf. (дата звернення: 12.05.2020).

31. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. / за ред. С. Е. Вожинського, Т. І. Щербак. Суми : Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

32. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / за ред. В. І. Зацерковного, І. В. Тішаєва, В. К. Демидова. Ніжин : Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.

33. Методологія наукових досліджень. Тексти лекцій для студентів галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 051 – Економіка, освітньої програми «Економіка довкілля та природних ресурсів» денної форми навчання / уклад. Ж. В. Дерій, Т. І. Зосименко. Чернігів : Чернігівський національний технологічний університет, 2018. 113 с.

34. Міграційна політика : глобальний контекст та українські реалії : монографія / за ред. О. А. Малиновської. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2018. 472 с.

35. Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України : механізми регулювання / за наук. ред. У. Я. Садова. Львів, ДУ Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України, 2019. 263 с.

36. Міжнародна організація з міграції. Офіційне представництво в Україні. URL: <http://iom.org.ua/>. (дата звернення: 16.09.2020).

37. Окольски М. Миграционное давление на Европу. Международная миграция населения. *Россия и современный мир. Вынужденная миграция*. Москва : МАКС Пресс, 2001. Вып. 6. С. 46-54.

38. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 20.11.2020).

39. Офіційний сайт Міжнародної організації з міграції. URL: www.iom.int. (дата звернення: 18.04.2020).

40. Пальян З. О. Статистичний аналіз міграційних процесів у контексті відтворення населення України. *Статистика України*. 2012. № 3 (58). С.53-58.

41. Про зайнятість населення : Закон України від 17.06.2020 р. № 720-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 19. Ст. 126. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>. (дата звернення: 16.07.2020).

42. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.05.2013 р. № 419-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2013-p#Text>. (дата звернення: 07.08.2020).

43. Про зовнішню трудову міграцію : Закон України від 05.12.2019 р. № 341-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 13. Ст. 68. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>. (дата звернення: 16.07.2020).

44. Проблеми реалізації Стратегії державної міграційної політики України : зб. матеріалів наук.-практ. конф., м. Київ, 19 груд. 2019 р. / упоряд. О. А. Малиновська. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2019. 108 с.

45. Римаренко Ю. І. Міграційні процеси в сучасному світі : світовий, регіональний та національний виміри : енциклопедія. Київ : Довіра, 1998. 912 с.

46. Ровенчак О. А. Проблема вивчення міграції та зв'язку з процесами глобалізації в соціології. *Вісник Одеського національного університету*. 2005. №4. С. 35-43.

47. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій : наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 127-139.

48. Романюк М.Д., Смутчак З.В. Державна політика протидії торгівлі людьми в Україні та напрями її вдосконалення. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2018. № 2(84). С. 45-51

49. Рыбаковский Л. Л. Миграция населения (вопросы теории). Москва : Институт социально-политических исследований, 2003. 239 с.

50. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

51. Слюсаревський М. М., Блинова О. Є. Психологія міграції : навчальний посібник. *Національна академія педагогічних наук України, Інститут*

- соціальної та політичної психології*. Кіровоград. ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.
52. Смирнов Б. Н. Введення в курс світової економіки : економічна географія зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : Знання. 2008. С. 256-257.
53. Смутчак З. В. Нелегальна міграція в Україні : передумови, особливості та можливі наслідки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Вип. 16. 2017. С. 609-613.
54. Соломко А. С. Інтелектуальна міграція як складова світових міграційних процесів. *Інформаційна культура в сучасному світі* : матеріали наук. семінару / за заг. ред. С. О. Гуткевич. Київ, 2015. Вип. 9, Ч. 1. С. 99-104.
55. Солонінко К. С. Міжнародна економіка : навч. посіб. Київ : Кондор. 2008. 380 с.
56. Соціальна робота / за заг. ред. В. Андрущенко, М. Лукашевича. Київ : ДЦССМ, 2002. 215 с.
57. Соціальна робота в Україні : перші кроки / за ред. В. Полтавця. Київ, КМАcademia, 2000. С. 5-18.
58. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. / за заг. ред. З. П. Кияниці, Ж. В. Петрочко. Київ : Обнова Компані, 2017. 256 с.
59. Соціальні процеси та їх різновиди. URL : <http://textbooks.net.ua/content/view/5283/46/>. (дата звернення: 25.06.2020).
60. Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України : зб. матеріалів наук.-практ. конф., м. Київ, 27 вер. 2011 р. / упоряд. О. А. Малиновська. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. 344 с.
61. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посіб. / за ред. К. Б. Левченко, Л. Г. Ковальчук, О. А. Удалової. Київ : Агентство «Україна», 2011. 292 с.
62. Соціологія : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів / уклад. І. З. Танчин. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 351 с.

63. Супруновський А. І. Проблеми формування міграційної політики України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 401-406.

64. Тиндик Н. П. Світовий міграційний процес : теорія, практика, державне регулювання. Київ : Атіка, 2006. 532 с.

65. Тітаренко Г. С. Міграційна політика Сполучених Штатів Америки та Австралійського Союзу : досвід боротьби з нелегальною міграцією в умовах глобалізації. *Молодий вчений*. 2016. № 10. С. 79-85.

66. Топилин А., Малаха И. Миграция высококвалифицированных кадров. *Народонаселение*. 2002. № 2. С. 62-76.

67. Трубич С. Міграційні процеси і зайнятість населення. *Вісник Львівського університету. Міжнародні відносини*. 1999. Вип. 1. С. 398-403.

68. Українське суспільство : міграційний вимір : нац. доповідь. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2018. 396 с.

69. Українське суспільство 1992–2010 : соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ, 2010. 185 с.

70. Упродовж 2014-2017 років за захистом в Україні звернулися 4033 іноземці. Укрінформ. 2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2394422-migracijna-sluzba-za-cotiri-roki-ukraina-prihistila-197-bizenciv.html>. (дата звернення: 25.10.2020).

71. Федірко Н., Нестерова І. Зовнішня трудова міграція та стан ринку праці в Україні. Макроекономічне оцінювання публічного сектору в антикризовому управлінні : матеріали наук. прикладних дослідж. за 2017-2018 рр. / редкол. : І. Й. Малий (голова) та ін. Київ : Київський національно-економічний університет, 2019. С. 80-101.

72. Хажилина И. И. Профилактика : модели, тренинги, сценарии. Москва : Издательство Института психотерапии, 2002. 228 с.

73. Шевцов А., Боднарчук Р. Кадрове забезпечення у сфері високих технологій : міжнародний досвід та українські реалії. URL : <http://old.niss.gov.ua/monitor/May08/11.htm>. (дата звернення: 11.08.2020).

74. Шелюк В. О. Соціальна міграція : етапи, функції, типи. Київ. Перспективи. 2001. № 3 (15). С. 46-47.

75. Яковишин Р. Я. Соціальна робота як система професійної добродійної діяльності соціального працівника (соціального педагога). *Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка. Серія : Педагогіка*. 2013. Вип. 2. С. 145-153.

76. Яслозанська Г. І. Ролі фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород. Говерла. 2017. Вип. 1 (40). С. 265–268.

77. United Nations Children's Fund, UNICEF. URL : <https://www.unicef.org/ukraine/>. (дата звернення: 07.08.2020).

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1

Періоди міграцій українського населення [30; 34]

	Роки	Особливості руху населення
Перший період	1991–1993 рр.	Відбувалося переважно за рахунок репатріації вихідців з України з російської Півночі, Західного та Східного Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану, які виїхали за радянських часів; повернення на Батьківщину депортованих кримських татар. Імміграція 1990-х років була зумовлена напругою та конфліктами у низці пострадянських держав. Так, лише в 1993 р. місцеві органи влади звітували про надання соціальної допомоги 14 тис. біженців з різних регіонів СНД.
Другий період	1994–2004 рр	Перший всеукраїнський перепис населення 2001 р. засвідчив, що реальні міграційні втрати України в 1990-ті роки були в 1,7 раза більшими, ніж це було зафіксовано статистично. (Ліквідація жорсткого порядку реєстрації за місцем проживання (прописки), забезпечення права на свободу пересування спричинили, крім іншого, значний недооблік переїздів, статистика яких базується на даних щодо реєстрації/зняття з реєстрації за місцем проживання)
Третій період	2004–2009рр	Згідно з даними соціологічного моніторингу, який щорічно проводиться Інститутом соціології Національної академії наук України, в 2008 р. було зафіксовано найнижчий рівень поширення еміграційних намірів українців: бажання виїхати за кордон декларували лише 15 % тих, хто хотів би змінити місце проживання, проти майже 25 % у 1990-ті роки. Це було результатом певного пожвавлення економіки, що впродовж нульових років ХХІ ст. розвивалася доволі динамічно.
Четвертий період	З 2009–2010 рр. до 2016–2017 рр	На початку періоду українські мігранти, в пошуках роботи, рухалися на схід, через відсутність мовних бар'єрів: на кінець періоду ж прискорилося переорієнтація міграційного потоку із східного, тобто російського, на західний напрям, що в умовах анексії Криму, війни та загалом недружнього ставлення з боку Росії є цілком закономірним.

Види зовнішньої міграції [34]

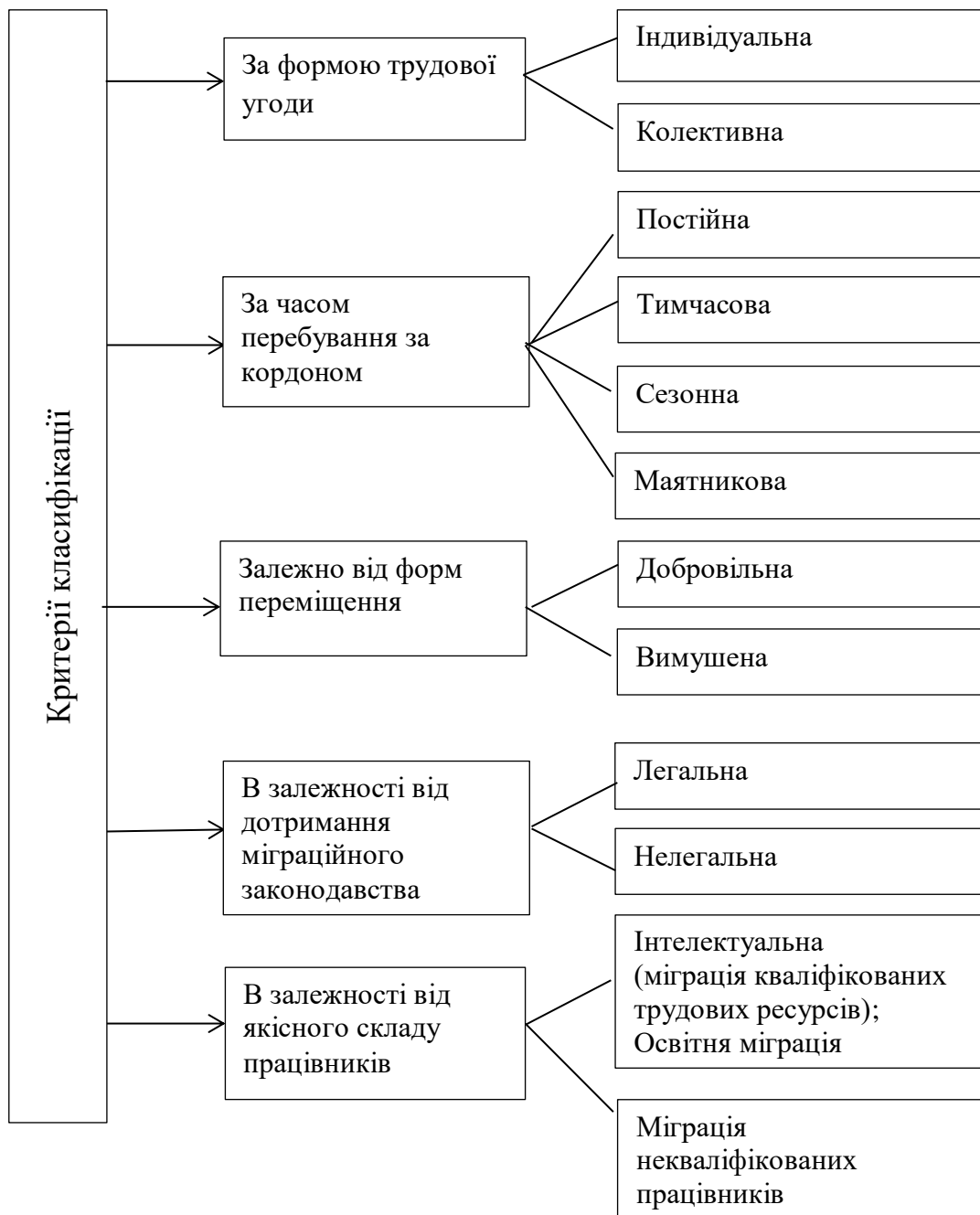

Рис. 1. Види зовнішньої міграції

Додаток В

Топ-10 країн-донорів робочої сили станом на 1 січня 2018 р. (млн. чол.) [36]

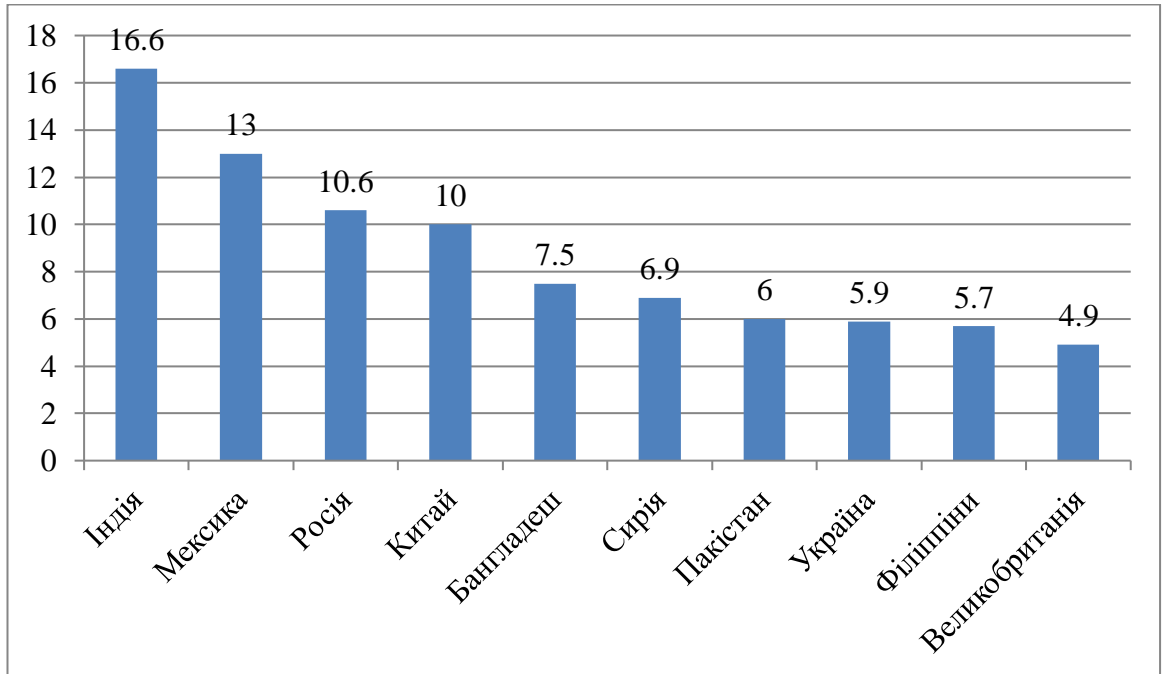

Рис. 1. Топ-10 країн-донорів робочої сили станом на 1 січня 2018 р. (млн. чол.)

Класифікації причин міграції [8, 10]

Автор	Запропонована класифікація
Волоско Я. О	<ul style="list-style-type: none"> – соціально-економічна криза; – спад виробництва і криза народного господарства; – реформаційні прорахунки та невдачі, що настають у результаті політичних нововведень; – відмивання «тіньових капіталів», що вимагає їх міграційного руху у міждержавному просторі; – загострення економічних протиріч соціальних суперечностей; – скорочення ринку праці, що призводить до масового безробіття та міграційних зрушень.
В.С. Будкін	<ul style="list-style-type: none"> – незадовільні економічні умови життя працездатного населення в країнах еміграції (низький рівень заробітної плати, безробіття, низький життєвий рівень, зубожіння і т. д.); – стабільний порівняно високий рівень заробітної платні в основних імміграційних центрах (США, Західна Європа); – порівняно вищий технічний рівень умов праці в країнах імміграції; – соціальні умови для більш повної реалізації своїх можливостей у країнах імміграції; – природні катаклізми в країнах еміграції і вищий рівень охорони навколишнього середовища у країнах імміграції; – політичні причини; – військові причини; – релігійні причини; – національні причини; – культурні причини.

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Кордій Катерина Володимирівна, студентка 2 курсу магістратури , форми навчання заочної, факультету соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», адреса електронної пошти katya.yavorskaya98@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальна робота з профілактики зростання зовнішньої міграції в Україні»

– відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) Кордій К.В.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (науковий керівник) Бойко Г.В.